

ODNOŠ ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA U KRIVIČNOPRAVNOM SMISLU I SAUČESNIŠTVA

Milan Škulić *

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

Sažetak

U radu se objašnjava odnos organizovanog kriminaliteta u krivičnopravnom smislu i saučesništva. Autor objašnjava da postoje tri osnovna krivičnopravna aspekta organizovanog kriminaliteta: 1) pojam organizovane kriminalne grupe, 2) odnos saučesništva i organizovanog kriminaliteta, te 3) niz konkretnih inkriminacija tipičnih za organizovani kriminalitet. Potom se analiziraju osnovni oblici saučesništva – saizvršilaštvo, podstrekavanje i pomaganje, uz posebno ukazivanje na njihov odnos sa organizovanim kriminalitetom.

Autor objašnjava i jedan nekada postojeći oblik saučesništva u nekadašnjem jugoslovenskom krivičnom pravu – organizovanje zločinačkog udruženja, koji je sličan rešenjima, kako iz nekadašnjeg sovjetskog krivičnog prava, ali čak i savremenog američkog krivičnog prava, kada je reč o institutu zavera. U radu se zaključuje da je taj oblik saučesništva i dok je postojao u nekadašnjem jugoslovenskom krivičnom pravu, bio veoma sporan, pre svega sa stanovišta njegove kolizije sa načelom krivice, te kao takav nikada nije primenjivan u praksi, mada suštinski odgovara onome što su tipične forme organizovanog kriminaliteta.

U radu se analiziraju i neki specifični oblici učestvovanja u krivičnom delu, kao što su zavera u anglosaksonskom krivičnom pravu i jedan poseban oblik posrednog izvršilaštva u nemačkom krivičnom pravu.

Autor zaključuje da se u praksi pod organizovanim kriminalitetom, kao predmetom krivičnih postupaka često pogrešno podvode određeni oblici saučesništva koji ne ispunjavaju sve potrebne uslove da se istovremeno smatraju formama organizovanog kriminal(itet)a.

Ključne reči: organizovani kriminalitet, saučesništvo, saizvršilaštvo, podstrekavanje, pomaganje, zavera, posredno izvršilaštvo.

* Redovni profesor, skulic@ius.bg.ac.rs

Uvodna razmatranja

Smatra se da „određeni teški oblici kriminaliteta danas stavljaju na probu i iskušenje čitavo krivičnog pravosuđe, pa i društvo u celini“, a tu se pre svega, svrstavaju – terorizam, organizovani kriminalitet i korupcija.² Krivičnopravni aspekti organizovanog kriminaliteta obuhvataju primarno *tri osnovne oblasti*: 1) određivanje pojma organizovane kriminalne grupe, 2) odnos saučesništva i organizovanog kriminaliteta i 3) konkretne inkriminacije koje su tipične za organizovani kriminalitet.³ Sve ove oblasti su materijalnog krivičnopravnog karaktera – prva spada u sferu opšteg dela krivičnog prava, pošto je svojevremenim novelama našeg Krivičnog zakonika definisana organizovana kriminalna grupa, a saučesništvo je važna opšta krivičnopravna oblast, dok treća oblast predstavlja deo posebnog krivičnog prava, jer se odnosi na pojedine inkriminacije. Međutim, one se ne mogu mehanički odvajati, već su usko povezane, isto kao što se i u drugim slučajevima, moraju primenjivati kako opšta pravila krivičnog prava, tako i odredbe u kojima su sadržane konkretne inkriminacije.

Krivičnopravno razmatranje organizovanog kriminaliteta nužno dopunjuje izlaganja o pojmu organizovanog kriminaliteta, s obzirom da jedno od centralnih mesta u pojmovnom određivanju ove vrste kriminaliteta, kao i kriminaliteta uopšte, po logici stvari, predstavlja određena kriminalna aktivnost, odnosno pre svega skup određenih krivičnih dela učinjenih od strane organizovanih kriminalnih grupa i njihovih pripadnika. Ta kriminalna aktivnost se može ogledati kako u postojanju određenog oblika saučesništva u odnosu na krivična dela koja spadaju u organizovani kriminalitet, tako i u odnosu na sama krivična dela čije je izvršenje karakteristično za pripadnike organizovanih kriminalnih grupa, pa ona stoga, ako su za to ispunjeni i ostali potrebni uslovi, spadaju u svom totalitetu u organizovani kriminalitet.

Krivična dela koja svojim zbirom čine organizovani kriminalitet, predstavljaju njegovu osnovnu kriminalnu sadržinu, dok oblici saučesništva u kojima se manifestuju izvršenja pojedinih krivičnih dela organizovanog kriminaliteta, predstavljaju krivičnopravne manifestacije ispoljavanja, odnosno neposredne realizacije te sadržine.

1. Pojam organizovane kriminalne grupe u krivičnopravnom i teorijskom smislu

U smislu našeg pozitivnog krivičnog prava, organizovana kriminalna grupa je grupa od tri ili više lica, koja postoji određeno vreme i deluje sporazumno u cilju vršenja jednog ili više krivičnih dela za koja je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, radi neposrednog ili posrednog sticanja finansijske ili druge koristi ili radi ostvarivanja i zadržavanja uticaja na privredne ili druge važne državne strukture (član 112 stav 35).⁴ Iz ove definicije sledi da organizovana kriminalna grupa postoji kada su kumulativno ispunjeni sledeći uslovi:

² Z. Stojanović; D. Kolarić, *Krivičnoipravno reagovanje na teške oblike kriminaliteta*, Beograd, 2010, str. 9.

³ Više o tome: Đ. Ignjatović; M. Škulić (deo teksta koji je pisao M. Škulić), *Organizovani kriminalitet*, Beograd, 2012, str. 159–160.

⁴ Navedena definicija, je utemeljena na odredbi sadržanoj u jednoj okvirnoj odluci Saveta Evrope od 28. aprila 2006. Više o tome: M. Weismeier; A. Möhlig, *Strafrecht der Europäischen Union*, Baden-Baden, 2008, str. 300–302.

Inače, potpuno istovetna definicija organizovane kriminalne grupe sadržana je u odredbama Zakonika o krivičnom postupku (član 2 tačka 32), što je sasvim nepotrebno. U ZKP-u nažalost, ima i drugih sličnih primera prenamiranja

- 1) *brojčani sastav* – grupu moraju činiti najmanje tri lica,
- 2) odgovarajući *vremenski kontinuitet* – grupa mora postojati određeno vreme,
- 3) *kriminalna ciljna usmerenost* – grupa mora delovati sporazumno u cilju vršenja jednog ili više krivičnih dela za koje je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, te
- 4) *generalna svrha kriminalnog delovanja* – grupa čini krivična dela radi: a) neposrednog ili posrednog sticanja finansijske ili druge koristi ili b) radi ostvarivanja ostvarivanja i zadržavanja uticaja na privredne ili druge važne državne strukture.

Zakonodavac ne koristi u našoj nauci uobičajenu terminologiju – organizovani kriminalitet, već upotrebljava svojevrsnu „skraćenu“ terminološku varijantu, pa govori o organizovanom „kriminalu“, koji se na istovetan način definiše u čak tri pozitivna zakon(ik): 1) u Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, 2) u Krivičnom zakoniku, te 3) u Zakoniku o krivičnom postupku. To se čini tako što se određuje da u organizovani kriminal spada vršenje krivičnih dela od strane organizovane kriminalne grupe ili njenih pripadnika.

U teorijskom smislu bi se organizovana kriminalna grupa mogla objasniti kao kriminalna organizacija koja predstavlja tajno udruženje više lica, koja ispunjavaju potrebne uslove utvrđene pisanim ili nepisanim pravilima kojima se uređuje funkcionisanje organizacije i pristaju na strogo poštovanje tih uslova, koja je osnovana radi profesionalnog i po pravilu planskog vršenja krivičnih dela (naročito nekih vrsta krivičnih dela koja su specifična za ciljeve kriminalne organizacije) i to tako da organizacija bude trajnog karaktera, a u cilju kontinuiranog sticanja imovinske koristi ili moći, te ostvarenja monopola na/u određenom području (radi čega je sklona uništenju konkurencije); zasnovana na hijerarhijskim principima i uz strogu disciplinu svojih članova, po pravilu i na principima specijalizacije i podele rada u vršenju kriminalnih aktivnosti, mada je organizacija po pravilu, istovremeno uključena i u određene legalne aktivnosti (u pogledu čega takođe postoji specijalizacija i podela rada u okviru njenog članstva); ona je pored toga, načelno neideološkog karaktera, s tim da kriminalna organizacija široko praktikuje raznovrsne vidove nasilja, te naglašeno ispoljava spremnost na upotrebu nasilja, kako u odnosu na spoljno okruženje, tako i prema članovima koji prekrše njena pravila (raspolaze sopstvenim sistemom sankcionisanja), a posebno nastoji da koruptivnim metodama ostvari direktan ili indirektan uticaj na organe državne vlasti, radi omogućavanja ili olakšanja sopstvenog delovanja i širenja neposrednog ili posrednog uticaja.⁵

2. Saučesništvo uopšte i u odnosu na organizovani kriminalitet

Uvažavajući činjenicu da se kao i u drugim oblastima ljudske delatnosti i krivično delo može vršiti zajednički od strane više lica, a polazeći od načelno kriminalno-po-

svedenog na nepotrebno definisanje, pa se tako primera radi, u članu 2 tačka 34 ZKP/2011, definiše da je krivični zakon „Krivični zakonik i drugi zakon Republike Srbije u kojem su sadržane krivičnopravne odredbe“, što je apsurdno i nepotrebno definisanje jasnih pojmova, jer iako nijedan do 2011. godine važeći i primenjivi Zakon(ik) o krivičnom postupku Srbije i nekada Jugoslavije, nije sadržavao definiciju krivičnog zakona, to nikada nije predstavljao bilo kakav problem i nikada nikome nije palo na pamet da pod izrazom „krivični zakon“, svrstava bilo koje druge odredbe, osim onih koje su i inače, bile sadržane u osnovnim i dopunskim izvorima našeg krivičnog prava. Više o tome: M. Škulić; G. Ilić, *Novi Zakonik o krivičnom postupku Srbije – „jedan korak napred – dva koraka nazad“*, Beograd, 2012, str. 106.

5 M. Škulić, *Organizovani kriminalitet – pojam i krivičnoprocesni aspekti*, Beograd, 2003, str. 57.

litičkog stava da je zajedničko ostvarenje krivičnog dela uz učešće više lica po pravilu opasnije i da stvara neke specifične pravno-dogmatske probleme, savremeno krivično pravo poklanja posebnu pažnju regulisanju oblasti saučesništva.⁶ Saučesništvo u svom opštem smislu znači učešće više lica u izvršenju određenog krivičnog dela, a uz to je potrebno ispunjenje još nekih uslova, koji se svode na postojanje određene spone, „tačke vezivanja“ koja delovanje više lica – saučesnika, objedinjuje u njihovo zajedničko delo.⁷

U vezi sa učestvovanjem više lica u izvršenju jednog krivičnog dela (što se može nazvati i svojevrsnim *sticajem (koneksitetom) lica* u krivičnom delu, nasuprot sticaju krivičnih dela), postavlja se više problema, možda najspornijih u krivičnom pravu, od čijeg rešenja zavisi fizionomija krivičnog zakonika, naročito onog dela koji se odnosi na subjekta krivičnog dela.⁸

Saučesništvo u pozitivnom srpskom krivičnom pravu postoji u širem i užem smislu. U *užem smislu* u njega spadaju podstrekavanje i pomaganje, a u *širem smislu* ono obuhvata i saizvršilaštvo. Saučesništvo se načelno smatra značajnom i načelnom osobenošću organizovanog kriminaliteta.⁹

2.1. Organizovani kriminalitet i saizvršilaštvo

Saizvršilaštvo postoji prema članu 33 KZ Srbije kada više lica, učestvovanjem u radnji izvršenja sa umišljajem ili iz nehata zajednički izvrše krivično delo, ili ostvarujući zajedničku odluku drugom radnjom sa umišljajem bitno doprinesu izvršenju krivičnog dela. Svako od tih lica se kažnjava kaznom propisanom za to delo. Ovim je saizvršilaštvo precizirano u odnosu na nekadašnje rešenje našeg pozitivnog krivičnog prava,¹⁰ ali time ipak nisu otklonjene neke poznate dileme koje se odnose na razlikovanje saizvršilaštva od saučesništva u užem smislu, a posebno od pomaganja.¹¹

Izvršilaštvo postoji pre svega ako neko lice preduzme radnju izvršenja krivičnog dela. Ako više lica preduzmu radnju izvršenja, oni se smatraju saizvršiocima, ali prema zakonskoj definiciji saizvršilaštvo može da postoji i kao odgovarajuće („izvršilačko“) učestvovanje na drugi način u krivičnom delu. To znači da saizvršilaštvo postoji u dva alternativno propisana slučaja: 1) kada više lica učestvovanjem u radnji izvršenja sa umišljajem ili ih nehata zajednički izvrše krivično delo i 2) kada više lica ostvarujući zajedničku odluku drugom radnjom (dakle radnjom, koja ne predstavlja radnju izvršenja), sa umišljajem bitno doprinesu izvršenju krivičnog dela. U oba slučaja je element brojnosti učinilaca, odnosno postojanja više lica prilikom realizacije krivičnog dela obavezan, ali u prvom slučaju ta lica učestvuju u radnji izvršenja krivičnog dela, dok u drugom slučaju, oni na neki drugi način, odnosno drugom radnjom, zajednički i sa umišljajem bitno doprinose izvršenju krivičnog dela, pri čemu to čine ostvarujući svoju zajedničku odluku.

6 Z. Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, 2012, str. 150.

7 Lj. Lazarević, *Krivični zakon SRJ sa kraćim komentarom*, Beograd, 1999, str. 67.

8 J. Tahović, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, 1961, str. 282.

9 Više o tome: Lj. Bavcon; A. Šelih, *Kazensko pravo – splošni del*, Ljubljana, 1999, str. 266.

10 Saizvršilaštvo je prema rešenju člana 22 nekadašnjeg OKZ (a isto je bilo propisano decenijama u jugoslovenskom (saveznom) Krivičnom zakonu), postojalo kada više lica, učestvovanjem u radnji izvršenja ili na drugi način, zajednički učine krivično delo.

11 Više o tome: Z. Stojanović (*Komentar*), *Opus citatum*, str. 150.

Prvi oblik saizvršilaštva je moguć kako sa umišljajem, tako i iz nehata (naravno, kada se radi o krivičnim delima koja se mogu izvršiti i nehatno), dok je drugi oblik saizvršilaštva isključivo umišljajnog karaktera. Prvi oblik saizvršilaštva podrazumeva učestvovanje u radi izvršenja krivičnog dela, dok se drugi oblik saizvršilaštva ogleda u nekoj drugoj radnji, dakle ne samoj radnji izvršenja, pri čemu se takvom radnjom ostvaruje zajednička volja saizvršilaca, te umišljajno bitno doprinosi izvršenju krivičnog dela.

U praksi je često veoma teško razgraničiti slučajeve saizvršilaštva koji se ne svode na učestvovanje u radnji izvršenja od drugih oblika saučesništva – pre svega od pomaganja, a ponekad i od podstrekavanja. O ovom pitanju postoji više teorija u nekadašnjoj jugoslovenskoj krivičnom pravnoj nauci, ali se jedna mešovita – objektivno-subjektivna teorija, smatra najprihvatljivijom, kako u doktrini, tako i u sudskoj praksi.¹² Po njoj, ako je makar i delimično preduzeta radnja izvršenja, za postojanje saizvršilaštva se na subjektivnom planu zahteva jedino postojanje svesti o zajedničkom delovanju.

Ukoliko neki od učesnika ne preduzimaju radnju izvršenja, već neke druge radnje kojima se omogućava delo, odnosno bitno doprinosi da delo nastane, smatraće se saizvršiocima ako kod njih postoji volja da krivično delo zajednički izvrše, a te radnje predstavljaju prirodnu i logičku celinu sa radnjama ostalih saizvršilaca. Smatra se da, ako neko nije preduzeo radnju izvršenja krivičnog dela, već neke druge radnje koje same po sebi, mogu biti radnje pomaganja, potrebno je da subjektivni element bude izražen „u jednoj intenzivnijoj formi“, pa čak i u „formi izvršilačke volje“, kada je pri tom potrebno i postojanje zajedničke volje, a razlika između bitnog i običnog doprinosa, kada bi se radilo o pomaganju, se temelji na planu uzročne veze, tako da „običan doprinos“ nije *condicio sine qua non* za izvršenje krivičnog dela, dok *bitan doprinos* treba tako shvatiti.¹³

U praksi se nikada ne postavlja problem utvrđivanja saizvršilaštva ako je više lica učestvovalo u izvršenju krivičnog dela time što su sva ta lica preduzela radnju izvršenja, odnosno deo radnje izvršenja, ali je često problematično razdvajanje između pomaganja i saizvršilaštva, onda kada lice učini krivično delo, tako što ostvarujući zajedničku odluku, drugom radnjom sa umišljajem bitno doprinese izvršenju krivičnog dela. Već objašnjena mešovita – objektivno-subjektivna teorija daje potrebne kriterijume za određivanje da li se radi o saizvršilaštvu ili pomaganju, ali u praksi ta razlika često nije sasvim jasna. Često je za praksu važan kriterijum postojanje prethodnog dogovora svih učesnika u izvršenju krivičnog dela, te određena podela uloga, koja je tada ostvarena.

U sudskoj praksi je prilikom utvrđivanja (ne)postojanja saizvršilaštva, veoma uticajna koncepcija o „podeli rada“, odnosno „podeli uloga“, pri čemu se posebna pažnja poklanja pitanju postojanja *prethodnog dogovora* lica koja vrše krivično delo, uz uzimanje u obzir i stava određenog učesnika u događaju – saučesnika, odnosno saizvršioca, u pogledu toga da li delo „prihvata kao svoje“, što se može ilustrovati sledećim primerom: „...On je po prethodnom dogovoru sa ostalim učiniocima na bazi podele uloga preduzeo radnje koje su van bića ovog krivičnog dela, ali su bitni deo procesa njegovog izvršenja, pri čemu je samo izvršenje dela hteo kao svoje i kao zajedničko, tako da se

12 Više o tome: Z. Stojanović, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, 2014, str. 268–270.

13 *Ibidem*, str. 269.

njihovo svojstvo saizvršioca ne može dovoditi u pitanje.¹⁴ Postojanje prethodnog dogovora za izvršenje krivičnog dela je po pravilu prisutno kada su u pitanju organizovane kriminalne aktivnosti. Postoje i krivična dela kod kojih je posebno svojstvo izvršioca bitno obeležje krivičnog dela (*delicta propria*), kod kojih saizvršilac takođe može da bude samo lice određenog svojstva, što uglavnom nije tipično za dela organizovanog kriminaliteta.

Za slučajeve tzv. sukcesivnog saizvršilaštva je karakteristično da jedno ili više lica započnu izvršenje krivičnog dela, a potom im se drugo lice ili druga lica pridruže u njegovoj realizaciji. Bez obzira što ovde nema prethodnog dogovora, sva se ova lica smatraju saizvršiocima. Sukcesivno saizvršilaštvo je teško zamislivo kada su u pitanju krivična dela organizovanog kriminaliteta, jer njihova realizacija po pravilu podrazumeva određeni, često i veoma visok stepen organizovanosti, što najčešće podrazumeva prethodni dogovor, planiranje, ispoljavanje tzv. okidačkog mehanizma, odnosno izdavanje naređenja i sl.

Nužno saizvršilaštvo postoji kod nekih krivičnih dela u čiji opis bića ulazi kao obavezan element da mogu biti ostvarena samo od strane dva ili više lica, ali se ti slučajevi ne rešavaju prema pravilima o saizvršilaštvu kao institutu opšteg dela krivičnog prava, već se jednostavno utvrđuje da li i taj, kao i ostali elementi bića krivičnog dela, ostvaren u konkretnom slučaju.¹⁵ U pogledu nužnog saizvršilaštva nema nekih većih specifičnosti koje bi se odnosile na organizovani kriminalitet, osim što neka krivična dela, koja po pravilu spadaju u organizovani kriminalitet, ili njihovi teži oblici, podrazumevaju učešće više lica u njihovom izvršenju, ili je tako u najvećem broju slučajeva, kao npr., najteži oblik iznude, koji postoji ako je delo izvršeno od strane organizovane kriminalne grupe. U stvari, u ovom slučaju ne mora uvek više lica neposredno da učestvuje u izvršenju krivičnog dela koje se učini od strane organizovane kriminalne grupe, mada bi to, u praksi po pravilu bio slučaj. Na primer, jedan izvršilac može učiniti krivično delo iznude u ime organizovane kriminalne grupe,¹⁶ odnosno radi ostvarenja ciljeva kriminalnog organizovanja takve grupe, tako da bi se u ovom slučaju radilo o krivičnom delu organizovanog kriminal(itet)a, iako bi samo jedno lice odgovaralo kao izvršilac, dok bi drugi članovi organizovane kriminalne grupe mogli da odgovaraju kao podstrekači ili pomagači. Slično tome deluje i kvalifikatorna okolnost u odnosu na osnovni oblik krivičnog dela trgovine ljudima, kada ovo krivično delo bude izvršeno od strane organizovane kriminalne grupe (član 388, stav 7 KZ).

Mada postojanje prethodnog dogovora kod više lica da zajednički izvrše krivično delo, nije neophodno da bi postojalo saizvršilaštvo, taj element ima veliki značaj u sudskoj praksi, pre svega kada neki učesnik u izvršenju dela u njemu participira na drugom način, a ne učestvovanjem u radnji izvršenja, a on je po pravilu prisutan kada se radi o krivičnom delu koje spada u organizovani kriminalitet. Za daleko najveći broj krivičnih dela organizovanog kriminaliteta je karakteristično postojanje naređenja da se delo izvrši,¹⁷ obezbeđivanje neophodne logistike u vezi samog izvršenja, pomoći učesnicima u izvršenju i sl., što sve podrazumeva postojanje detaljnog prethodnog dogovora,

14 Presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. br. 1482/99, od 6. 4. 2000.

15 Z. Stojanović, *Komentar Krivičnog zakona Savezne Republike Jugoslavije*, Beograd, 1999, str. 50.

16 Radilo bi se o najtežem obliku ovog krivičnog dela, koji je propisan u članu 214 stav 5 Krivičnog zakonika.

17 Takvo naređenje bi po pravilu, imalo krivičnopravni značaj podstrekavanja.

te učestvovanje čitavog niza lica u ostvarenju krivičnog dela, uz precizno određivanje njihove uloge i mesta u realizaciji planirane kriminalne delatnosti.

2.2. Organizovani kriminalitet i podstrekavanje

Odredbom člana 34 stav 1 Krivičnog zakonika propisano je da će se onaj ko drugog sa umišljajem podstrekava da izvrši krivično delo, kazniti kaznom koja je za to krivično delo propisana. Za neuspelo podstrekavanje, odnosno pokušaj podstrekavanja kažnjava se kada su kumulativno ispunjena dva uslova: 1) ako se podstrekava na izvršenje krivičnog dela čiji je pokušaj po zakonu kažnjiv, tj. kada se podstrekavanje odnosi na krivično delo za koje se može izreći kazna zatvora od pet godina ili teža kazna, kao i kada se radi o podstrekavanju na drugo krivično delo u pogledu kojeg je zakonom izričito propisano kažnjavanje i za pokušaj, te 2) ukoliko krivično delo na koje je podstrekavano ne bude ni pokušano (član 34 stav 2 KZ).

Podstrekavanjem se sa umišljajem deluje na volju lica koje se podstrekava, što može imati dva oblika: 1) izazivanje odnosno stvaranje volje da se izvrši delo i 2) učvršćenje kod podstreknutog odluke koju je on već ranije imao, ali koja nije bila dovoljno čvrsta.¹⁸ Ako je kod njega već postojala čvrsta i nepokolebljiva odluka, onda se ne bi radilo o podstrekavanju, već eventualno o psihičkom pomaganju.

Odredbama Krivičnog zakonika se sama radnja podstrekavanja ne definiše ni u egzemplarnom smislu. Tu radnju je moguće preduzeti na raznovrsne načine, poput nagovaranja, molbe, obećanja, određenih oblika pretnji, koji ne ispoljavaju uslove da se smatraju opasnošću kao elementom krajnje nužde i sl. Odredbom člana 34 stav 2 KZ predviđeno je kažnjavanje i za neuspelo podstrekavanje ukoliko se radilo o krivičnom delu za koje se može izreći kazna od pet godina zatvora ili teža kazna ili je podstrekavano na izvršenje drugog krivičnog dela u pogledu kojeg je zakonom izričito propisano kažnjavanje i za pokušaj.

Podstrekavanjem se, ako je uspešno realizovano, ostvaruju dva efekta, prvi i neposredni kojim se kod drugog lica izaziva ili učvršćuje volja da izvrši krivično delo i drugi, koji sledi nakon prvog, a to je samo izvršenje krivičnog dela od strane lica čija se volja izazivala odnosno učvršćivala od strane podstrekača. Da bi podstrekač bio tretiran kao učinilac nije neophodno da je i sam izvršilac, tj. podstreknuti – kriv za izvršeno delo, što znači da se u našem zakonodavstvu i praksi prihvata teorija limitirane akcesornosti podstrekavanja. Postojeće podstrekavanje ako se podstrekava neuračunljivo lice, ili osoba koja još nije navršila četrnaest godina (lice koje objektivno nije sposobno da snosi krivicu, pa samim tim ne može biti ni učinilac krivičnog dela – dete),¹⁹ ukoliko delo bude izvršeno, a ako delo ne bude ni pokušano, postojeće neuspešno podstrekavanje kada se podstrekavalo na izvršenje krivičnog dela za koje se po zakonu može izreći kazna od pet godina zatvora ili teža kazna, odnosno ukoliko se podstrekavanje odnosilo na drugo krivično delo (zaprećeno kaznom zatvora manjom od pet godina), ali u pogledu kojeg je zakonom izričito propisano kažnjavanje i za pokušaj.

Ukoliko se ne radi o nekom drugom obliku učešća u nastanku krivičnog dela, podstrekavanje će po pravilu biti prisutno kod krivičnih dela organizovanog kriminaliteta,

¹⁸ Uporedi: W. Gropp, *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Springer, Berlin, Heidelberg usw., 1998, str. 331.

¹⁹ Uporedi: M. Škulić, *Maloletnici kao u učinioci i kao žrtve krivičnih dela*, Beograd, 2003, str. 109–111; M. Škulić, *Maloletničko krivično pravo*, Beograd, 2011, str. 62–63.

kada pretpostavljeni u kriminalnoj organizaciji izda odgovarajuće naređenje u pravcu izvršenja krivičnog dela, svom potčinjenom u kriminalnoj organizaciji. Za veće organizacije je karakteristično da postoji više nivoa komandovanja, što predstavlja veliki dokazni problem u praksi, a sa stanovišta krivičnog prava bi se u takvim slučajevima radilo o posrednom podstrekavanju, pri čemu osnovni tzv. okidački mehanizam pokreće lice koje ima odgovarajuće komandno ovlašćenje u hijerarijskom mehanizmu kriminalne organizacije. Kada su u pitanju najteža krivična dela, ili kriminalna delatnost koja je od vitalnog značaja za kriminalnu organizaciju, takvu ulogu ima lider organizovane kriminalne grupe.

Podstrekavanje je posredno ako se ostvaruje preko trećeg lica, odnosno preko više lica, kada su sva ta lica posredni podstrekači, dok ono lice (poslednja „karika“ u takvom „lancu“) koje na odgovarajući način direktno komunicira sa izvršiocom tako što ga podstrekava, ima svojstvo neposrednog podstrekača. Ovakav tip podstrekavanja ima svoje veoma značajne reperkusije u odnosu na konkretne krivične postupke protiv lica u pogledu kojih postoji osnovana sumnja da su učinila neko krivično delo organizovanog kriminaliteta, vezano za konkretne dokazne probleme, jer je često, usled postojanja relativnog dugačkog komandnog „lanca“ (sa više „karika“), te delovanja „zakona ćutajna“, veoma teško utvrditi pravog naredbodavca.

2.3. Organizovani kriminalitet i pomaganje

Pomaganje je regulisano odredbama člana 35 stav 1 Krivičnog zakonika prema kojem se onaj ko drugome sa umišljajem pomogne u izvršenju krivičnog dela kažnjava kao da krivično delo sam učinio, a može se i blaže kazniti. Kao pomaganje u izvršenju krivičnog dela smatra se naročito: davanje saveta ili uputstava kako da se izvrši krivično delo, stavljanje učiniocu na raspolaganje sredstava za izvršenje krivičnog dela, otklanjanje prepreka za izvršenje krivičnog dela, kao i unapred obećano prikrivanje krivičnog dela, učinioca, sredstava kojima je krivično delo izvršeno, tragova krivičnog dela ili predmeta pribavljenih krivičnim delom (član 35 stav 2 KZ). Navedeno zakonsko nabranje nije limitativnog karaktera, već je *egempli causa* tipa, tako da zavisno od konkretnih okolnosti, u obzir dolaze i drugi načini pomaganja, što je u konkretnom slučaju *questio facti*.

Pomaganje s obzirom na sadržinske karakteristike radnje kojom je preduzeto, te način i oblik u kojem se takvom radnjom izvršenje krivičnog dela omogućava ili olakšava, odnosno uopšte doprinosi njegovom izvršenju, postoji u dva oblika: 1) fizičko (materijalno) pomaganje i 2) psihičko (intelektualno) pomaganje.²⁰

Fizičko pomaganje predstavlja realno ponašanje kojim se izvršenje krivičnog dela olakšava ili omogućava, kao na primer, kada se budućem izvršiocu daje sredstvo izvršenja, ili se otklanjaju prepreke u odnosu na izvršenje i sl. Fizičko pomaganje se zbog svoje stvarne prirode objektivno ispoljava u stvarnosti – u određenom vremenu i na određenom prostoru.

Sa stanovišta dokazivanja, fizičko pomaganje koje ima konkretan i realan karakter, se mora nedvosmisleno utvrditi kao objektivno postojeće u fizičkom smislu, što se po pravilu u praksi ogleda u: 1) utvrđivanju postojanja određenih *predmeta krivičnog dela* kojima je pomognuto (na primer, sredstvo izvršenja – pištolj, revolver, eksploziv i sl.,

20 Više o tome: Z. Stojanović, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, 2014, str. 278.

koje je obezbeđeno izvršiocu), kada ti predmeti predstavljaju materijalne dokaze, ili 2) *dokazivanju* izvođenjem raspoloživih materijalnih ili ličnih dokaza, da je određenom realnom radnjom pomagač izvršiocu omogućio ili olakšao izvršenje krivičnog dela, kada je na primer, čuvao stražu, prethodno osmatrao objekat napada i sl. Za razliku od podstrekavanja, „gde je to teško zamisliti“,²¹ odnosno koje „nečinjenjem nije moguće“,²² pomaganje se može sastojati i u nečinjenju, a „da bi to bio slučaj, kod pomagača mora postojati dužnost na činjenje, tj. kao i izvršilac krivičnih dela propuštanja i on mora imati položaj garanta.“²³

Psihičko pomaganje nema realan karakter koji se može neposredno opaziti u prostornom, stvarnom smislu, kao određena objektivna manifestacija, ali se njime takođe, izvršenje dela omogućava ili olakšava, pa zbog toga i predstavlja pomaganje. U praksi ga nije uvek lako razlikovati od saizvršilaštva učesćem u izvršenju krivičnog dela njegovim zajedničkim činjenjem, ali ne kroz radnju izvršenja, već na drugi način, tj. kroz odgovarajući umišljajni bitni doprinos krivičnom delu. Određeni kriterijumi za rezonovanje u praksi su stvoreni krivičnompravnom teorijom, shodno kojoj je, kao što smo već objasnili, dominantno polazište jedne mešovite objektivno-subjektivne teorije, ali takođe i već ustaljenim shvatanjima najviših sudova. Psihičko pomaganje se može sastojati u davanju saveta, uputstava, hrabrenju izvršioca i sl.

U praksi ponekad nije lako razlikovati psihičko pomaganje od podstrekavanja. Osnovni kriterijum se svodi na uticaj određenih radnji saučesnika u odnosu na volju izvršioca. Ukoliko su te radnje uticale na stvaranje volje kod izvršioca da izvrši krivično delo, ili su tu volju učvršćivale, a pri tom je saučesnik postupao s umišljajem, postojaće podstrekavanje. Ako je kod izvršioca već postojala čvrsta volja u pravcu izvršenja dela, onda se ne može raditi o podstrekavanju, već samo o psihičkom pomaganju, koje ipak ima određeni uticaj u pravcu učvršćenja volje kod izvršioca, ali ne na dominantan način kakav postoji kada se radi o podstrekavanju.

Kada je reč o dokazivanju, psihičko pomaganje se po pravilu, ne može utvrđivati materijalnim dokazima, jer se saveti izvršiocu, davanje uputstva, hrabrenje izvršioca koje nema karakter podstrekavanja, prvenstveno ispoljavaju u verbalnom obliku. Međutim, izuzetno je moguće da se i psihičko pomaganje dokazno utvrđuje kroz odgovarajuće materijalne dokaze, odnosno njihovim izvođenjem. Ovako nešto bi na primer, bilo moguće u slučaju da je pomagač u pismenom obliku psihički pomagao učiniocu, na primer, davao mu savete u pismu i sl.

Pomaganje je po pravilu prisutno kada su u pitanju značajnije akcije organizovanog kriminaliteta, odnosno realizacija nekih složenijih kriminalnih ciljeva, što se svodi na izvršenje teških krivičnih dela, koja podrazumevaju precizno i dugotrajno planiranje, te preduzimanje svih neophodnih logističkih aktivnosti, kako u odnosu na stvaranje uslova za samo izvršenje krivičnog dela, tako i za obezbeđenje bekstva i sklanjanja na sigurno svih učesnika u izvršenju dela. U obzir dolaze kako raznovrsni oblici fizičkog pomaganja, koje je lakše uočljivo, tako i razni vidovi psihičkog pomaganja, posebno kroz davanje saveta neiskusnim ili manjeiskusnim članovima kriminalne organizacije, od strane onih koji su već stekli određeno iskustvo u vršenju krivičnih dela. Narav-

21 *Ibidem.*

22 I. Vuković, *Krivična dela nepravog nečinjenja*, Beograd, 2013, str. 393.

23 Z. Stojanović, *Opus citatum*, str. 278.

no, ako se radi o pomoći učiniocu krivičnog dela posle izvršenog dela, neće postojati pomaganje kao oblik saučesništva (mada se faktički radi o pomoći učiniocu), već će postojati krivično delo – pomoć učiniocu posle izvršenog krivičnog dela. Ukoliko je pomoć, odnosno prikrivanje dela ili učinioca, obećana pre izvršenja krivičnog dela, postojaće psihičko pomaganje, ukoliko je time psihički podržan izvršilac, što bi po logici stvari, u većini slučajeva bilo realno.

2.4. Oblici krivice saučesnika

Saizvršilac je odgovoran za izvršeno krivično delo u granicama svog umišljaja ili nehata, a podstrekač i pomagač u granicama njihovog umišljaja. To znači da su kod saizvršioca moguće oba oblika krivice, kako umišljaj, tako i nehat, dok podstrekač i pomagač mogu da odgovaraju samo za umišljajno preduzete radnje podstrekavanja ili pomaganja. Saizvršilac odgovara u granicama svog umišljaja ili nehata, te ne odgovara za ono što je ostvario drugi saizvršilac, tako da je moguće da u istom delu jedan saizvršilac postupa s umišljajem, a drugi iz nehata, isto kao što i podstrekač i pomagač odgovaraju u granicama svog umišljaja, a ono što nije bilo obuhvaćeno njihovim umišljajem predstavlja *eksces izvršioca* za koji oni ne odgovaraju, a tu su moguće tri situacije: 1) kvalitativni eksces, 2) kvantitativni eksces i 3) negativni kvantitativni eksces.²⁴

Odgovornost saučesnika, pa i samo saučesništvo, postoji nezavisno od toga da li postoji odgovornost izvršioca, ali za razliku od *principalne* teorije saučesništva, prema kojoj je irelevantno da li je izvršilac preduzeo bilo šta i gde svako potpuno samostalno odgovara za svoje radnje, *akcesorna* teorija koja je prihvaćena i kod nas, zahteva da je izvršilac izvršio krivično delo, odnosno da je preduzeo radnje koje ulaze u kriminalnu zonu – dovršeno delo, kažnjiv pokušaj ili kažnjive pripreme radnje.²⁵ Nije neophodno da je i sam izvršilac odgovoran, kao što to zahteva teorija ekstremne akcesornosti, već je dovoljno da je izvršilac ostvario krivično delo, tako što su ispunjeni svi njegovi objektivni elementi, tako da kod nas po pravilu nema potrebe za konstruisanjem tzv. posrednog izvršioca,²⁶ mada to u nekim slučajevima nije isključeno.²⁷

Lični odnosi, svojstva i okolnosti usled kojih zakon dozvoljava oslobođenje od kazne, ili koje utiču na odmeravanje kazne, mogu se uzeti u obzir samo onom izvršiocu, saizvršiocu, podstrekaču ili pomagaču kod koga takvi odnosi, svojstva i okolnosti postoje. To znači da su takvi faktori (lični odnosi, svojstva i okolnosti) potpuno individualizirani i važe samo za lica na koja se odnose, a ne odnose se i na bilo koje druge učesnike u nastanku krivičnog dela. Ukoliko su neki lični odnosi, svojstva ili okolnosti bitni element krivičnog dela, tj. njegovo bitno obeležje, ne moraju postojati kod podstrekača ili pomagača. Podstrekaču ili pomagaču koji nema takvo lično svojstvo, kazna se može ublažiti.

24 Više o tome: Z. Stojanović, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, 2014, str. 281–282.

25 *Ibidem*, str. 282.

26 Razlikovanje neposrednog izvršioca (koji krivično delo sam čini) i posrednog izvršioca (koji izvršava krivično delo služeći se nekim drugim) je veoma razvijeno u nemačkoj krivičnopravnoj teoriji, što se detaljnije objašnjava u daljem tekstu. Više o tome: J. Wessels, *Strafrecht – Allgemeiner Teil – Die Straftat und Ihr Aufbau*, Heidelberg, 1996, str. 144–149.

27 Više o tome: Z. Stojanović, *Opus citatum*, str. 259–260 i str. 281–282.

2.5. Nekada postojeći oblik saučesništva – organizovanje zločinačkog udruženja

U našem krivičnom pravu postojao je i jedan poseban oblik saučesništva koji nije tipičan za savremena krivična zakonodavstva.²⁸ Taj oblik saučesništva je bio organizovanje zločinačkog udruženja, za čije je postojanje bilo neophodno ispunjenje tri uslova: 1) da je neko lice stvorilo ili iskoristilo neku već postojeću organizaciju, bandu, zaveru, grupu ili drugo udruženje; 2) da je egzistirao određen plan; 3) da je od strane pripadnika udruženja izvršeno bar jedno krivično delo koje je proizašlo iz zločinačkog plana.

Lice koje bi radi vršenja krivičnih dela stvorilo ili iskoristilo organizaciju, bandu, zaveru, grupu ili drugo udruženje, smatrano bi krivično odgovornim za sva krivična dela koja su proizašla iz zločinačkog plana tih udruženja i kažnjavalo bi se kao da ih je samo učinilo,²⁹ bez obzira da li je i u kom svojstvu neposredno učestvovalo u izvršenju pojedinog od tih dela. Ukoliko od strane pripadnika udruženja ne bi bilo izvršeno bar jedno krivično delo proizašlo iz zločinačkog plana, organizator ne bi odgovarao po osnovu ovog oblika saučesništva, već bi tada odgovarao za posebno krivično delo zločinačkog udruživanja.

Ovom obliku saučesništva se, dok je postojao kao segment našeg pozitivnog krivičnog zakonodavstva, argumentovano prigovaralo da prelazi u sferu objektivne odgovornosti, koja ni u kom slučaju nije imanentna savremenom krivičnom pravu koje je načelno zasnovano na koncepciji individualne i subjektivne odgovornosti. Smatra se da jedini razlog koji bi donekle išao u prilog ovog oblika saučesništva, mada je on u naše krivično pravo uveden iz sasvim drugih razloga (pre svega zbog uticaja sovjetskog modela krivičnog prava i korišćenja ovog oblika saučesništva u sferi političkih delikata), jeste porast organizovanih formi kriminaliteta.³⁰

Ovaj oblik saučesništva u izvesnoj meri sadrži elemente komandne odgovornosti mada on u praksi skoro da nije primenjivan.³¹ Problemi vezani za primenu ovog oblika saučesništva proizlazili su i iz njegovog prilično nejasnog odnosa sa nekadašnjom konkretnom inkriminacijom zločinačkog udruživanja,³² ali on već po svojoj definiciji, odnosno samom nazivu ukazuje na usku povezanost sa problematikom organizovanog kriminaliteta, mada kao što smo već konstatovali, njegovo neprimenjivanje u praksi, te odudaranje od tendencija savremenog krivičnog prava, ukazuju da se teško mogla oče-

28 Za ovaj se oblik saučesništva smatra da je u naše nekadašnje krivično zakonodavstvo unesen po uzoru na nekadašnje krivično sovjetsko krivično zakonodavstvo, ali je interesantno da taj oblik saučesništva ispoljava određene očigledne sličnosti sa krivičnom koncepcijom zaveru u anglosaksonskom, pre svega američkom krivičnom pravu, a jednu njegovu varijantu predstavlja i institut udruženog zločinačkog poduhvata u postupku pred Haškim tribunalom. Više o oblicima saučesništva u međunarodnom krivičnom pravu: M. Škulić, *Oblici učestvovanja u ostvarenju krivičnog dela – (sa)izvršilaštvo i saučesništvo u Rimskom statutu*, Međunarodni naučni skup: *Primena međunarodnog krivičnog prava u nacionalnim zakonodavstvima*, Udruženje za međunarodno krivično pravo i Intermex, Tara, 2005, str. 103–149.

29 U vezi sa ovim nekada postojećim oblikom saučesništva treba imati u vidu i da Krivični zakonik Srbije iz 2006. godine, više ne poznaje termin „krivična odgovornost“, iako bi se taj izraz, isto kao i njeno terminološka varijanta – „odgovornost za krivično delo“, mogao u određenoj meri koristiti u teorijskom smislu.

30 Ž. Stojanović, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, 2002, str. 278–279.

31 Više o tome: M. Škulić, *Komandna odgovornost – istorijat, Rimski statut i jugoslovensko krivično pravo*, Arhiv za pravne i društvene nauke, broj 4/02, Beograd, 2002, str. 522–523.

32 Ovo krivično delo je u izvesnoj meri izmenjeno u ZID-om KZ-a Srbije iz septembra 2009. godine, kada je i njegov naziv promenjen u „udruživanje radi vršenja krivičnih dela“.

kivati i neka buduća praktična primena ovog krivičnog instituta, što je i predstavljao razlog da on više nije sadržan u našem pozitivnom krivičnom zakonodavstvu.

Jedno lice ne može odgovarati za više oblika saučesništva u sticaju u pogledu jednog krivičnog dela, jer teži oblik saučesništva konsumira lakši oblik, pa tako podstrekavanje konsumira pomaganje, a saizvršilaštvo konsumira kako pomaganje, tako i podstrekavanje. Ukoliko se radi o više krivičnih dela, moguć je sticaj više oblika saučesništva. Ovaj vid konsumpcije se razlikuje od klasičnih slučajeva idealnog sticaja po osnovu konsumpcije, gde se smatra da je osnovni i jedini uslov za postojanje konsumpcije da se izvršenje jednog krivičnog dela ne može zamisliti bez izvršenja i drugog krivičnog dela, kao npr. odnos ubistva i teške telesne povrede istog lica.³³ Naime, neko lice je moglo na primer i da podstrekava i da pomaže u izvršenju drugog krivičnog dela, ali će odgovarati samo kao podstrekavač, a pri tom logički posmatrano, pomaganje uopšte nije bilo nužno za postojanje podstrekavanja.

Svi oblici saučesništva su mogući i kada su u pitanju krivična dela organizovanog kriminala, a za većinu tih krivičnih dela u praksi je veoma uobičajeno da nastaju u saučesništvu, te da po logici stvari podrazumevaju visok stepen organizacije, kao na primer, kada se stvaraju krijumčarski „lanci“ bilo opojne droge, oružja i druge robe čiji je promet nelegalan odnosno zabranjen, ili kada se iznuda vrši organizovano, odnosno od strane organizovane kriminalne grupe ili kada se takva grupa bavi trgovinom ljudima i sl. Međutim, neka krivična dela koja su povezana s delatnošću kriminalne organizacije mogu da budu izvršena od strane jednog konkretnog učinioca, ali u vezi s delatnošću organizacije, odnosno organizovane kriminalne grupe. Tada po pravilu, postoji odgovarajuće naređenje od strane nadređenog člana organizacije potčinjenom, ponekad i uz aktiviranje celog komandnog lanca, što se u krivičnom pravnom smislu svodi na posredno podstrekavanje, s tim da neka lica u takvom hijerarhijskom lancu zahvaljujući određenim „logističkim“ aktivnostima (na primer, davanje oružja, vozila i sl.), mogu da deluju i kao pomagači.

2.5.1. Primer iz uporednog prava – anglosaksonska koncepcija zavere kao forma učestvovanja u krivičnom delu

Koncept zavere kao oblika učestvovanja u krivičnom delu je suštinski prilično sličan nekada postojećem obliku saučesništva Krivičnom zakonu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, a kao što je prethodno objašnjeno, taj koncept je vrlo sličan i svojevremenom sovjetskom pogledu na takvu formu saučesništva, što sve ukupno predstavlja veoma interesantan uporedno-pravni primer. Taj koncept je razvijen u nekim anglosaksonskim pravima, a pre svega u SAD i on se inače, puno koristi kada je u pitanju organizovani kriminalitet, odnosno krivičnopravno reagovanje na njega, ali takođe i u odnosu na neka međunarodna krivična dela. Tako je taj koncept primenjen na suđenju u Nirnbergu, a određenu varijantu zavere predstavlja i konstrukcija *zajedničkog (udruženog) zločinačkog poduhvata*, u izvorima prava koji se primenjuju pred Haškim tribunalom, kao i u njegovoj praksi, a za koju se u krivičnopravnoj teoriji ističe da je „neodređena i maglovita koncepcija“, čiji jedan oblik „postavlja veoma niske stan-

33 Više o tome: Đ. Lazin, *Prividni idealni sticaj krivičnih dela*, Beograd, 1982, str. 84–85.

darde za učešće u krivičnom delu“,³⁴ tako što „ne zahteva ni znanje da je neko u okviru nekog zajedničkog plana ili cilja učinio krivično delo“, iz čega proizlazi da „ukoliko se to moglo predvideti, onda se svakome ko je delovao u okviru bilo kakvog zajedničkog plana mogu pripisati sva krivična dela koja je učinio bilo ko u ostvarivanju tog plana.“³⁵

Koncept zavere se prevashodno zasniva na učenjima anglosaksonske dogmatike, a svoju najupadljiviju primenu je u međunarodnopravnim razmerama doživio na suđenju u Nirnbergu, a slična se koncepcija primenjuje i u nekim postupcima pred Haškim tribunalom i to pre svega od strane Tužilaštva koje postupa pred tim tribunalom, mada je ona prihvaćena i u nekim već pravnosnažnim presudama.³⁶ Ta koncepcija se u osnovi zasniva na anglosaksonskoj krivičnopravnoj doktrini i praksi koje ne razlikuju posebne oblike saučesništva, već jedinstveno utvrđuje položaj (sa)učesnika u krivičnom delu (*accomplices*), odnosno učesnika u udruženom (zajedničkom) zločinačkom poduhvatu (*joint criminal enterprise*), što onda u praksi znatno olakšava konkretno dokazivanje, tj. konkretno, veoma pogoduje tužiocu, ali istovremeno stvara i neku vrstu zbrke u pogledu uloga pojedinih lica u nastanku konkretnog krivičnog dela, naročito u vezi kauzalnog odnosa između radnje i posledice. Tako se u literaturi navodi: „Većina međunarodnih krivičnih dela podrazumeva radnje ili odobrenja radnji, učinjene od strane više lica; raspon i okolnosti većine krivičnih dela to nameću. Slična pravila koja su razvijena u odnosu na dopunsku odgovornost (*accessory liability*) u međunarodnom krivičnom pravu, postoje i u većini nacionalnih pravnih sistema. Lice koje je uključeno u bilo koje krivično delo učinjeno od strane drugog lica, može biti krivično odgovorno za radnju drugog, nezavisno od toga da li je primarni učinilac uhvaćen ili kažnjen. Ako lice uzme aktivno učešće u krivičnom delu, zajedno sa drugim, ono takođe može biti optuženo kao koučnilac, na sličnoj osnovi kao i u vezi učešća u zajedničkom poduhvatu, koji postoji u *common law* krivičnom sistemu.“³⁷ Suština ovog stava se svodi na zaključak da slična pravila koja su razvijena u odnosu na dopunsku odgovornost (*accessory liability*) u međunarodnom krivičnom pravu, postoje i u većini nacionalnih pravnih sistema.³⁸

Naime, uopšte se ne može tako jednostavno zaključiti da većina nacionalnih pravnih sistema ovo pitanje rešava na sličan način, jer postoje dijametralne suprotnosti između pravila o saučesništvu u kontinentalno-evropskim krivičnopravnim sistemima i pravila koja se odnose na odgovornost za učešće u zajedničkom poduhvatu, odnosno zaveri kao posebnom obliku saučesništva, ili čak posebnoj kriminalnoj aktivnosti, u anglosaksonskom krivičnom pravu. Nije sporno, da tako širok pristup, koji se kroz ograničavanje na dokazivanje samo učešća u zajedničkom zločinačkom poduhvatu, odnosno uprošćeno utvrđivanje bilo kakvog doprinosa nastanku krivičnog dela, olak-

34 Radi se o trećem i tzv. proširenom obliku zajedničkog zločinačkog poduhvata (*extended form of Joint Criminal Enterprise*), koji se, mada ne formalno, *de facto* i suštinski svodi na svojevrstan vid objektivne odgovornosti, čime se drastično odstupa od načela krivice, odnosno individualne subjektivne odgovornosti.

35 Z. Stojanović, *Međunarodno krivično pravo*, Beograd, 2012, str. 73.

36 Više o tome: M. Škulić, *Međunarodni krivični sud – nadležnost i postupak*, Beograd, 2005, str. 206–207.

37 C. de Than; E. Shorts, *International Criminal Law and Human Rights*, London, 2003, str. 7.

38 Kao što je to i inače, često prilično uobičajeno za tzv. međunarodne pravnike krivičare i citirani autori (C. de Than, E. Shorts), vrlo „lakonski“ koristi neke formulacije kao „notorne“, mada one to uglavnom baš i nisu takve. Pa tako, kada se u citiranom tekstu navodi da „slična pravila postoje i u većini nacionalnih pravnih sistema“, to može biti tačna konstatacija samo kada se radi o tipičnim anglosaksonskim (*common law*) krivičnopravnim sistemima, ali to ni u kom slučaju, nije tako kada su u pitanju klasični kontinentalno-evropska krivična zakonodavstva, koja ne poznaju tako široko definisan oblik (sa)učesništva u krivičnom delu, što je između ostalog i posledica drugačijeg značenja i efekta načela zakonitosti. Više o tome: C. Roxin, *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Band I, *Grundlagen Aufbau der Verbrechenlehre*, München, 1997, str. 98–99.

šava konkretno dokazivanje, ali se time, kroz nedefinisanje nečije konkretne uloge u nastanku krivičnog dela, te posebno zahvaljujući eliminisanju potrebe jasnog dokazivanja kauzalne veze između nečije konkretne radnje i krivičnopravno relevantne posledice koja je nastupila tom radnjom, dolazi u apsurdnu situaciju da se u istu ravan stavljaju učinioci koji su u konkretnom slučaju preduzeli potpuno različite radnje.

Takva krivičnopravna konstrukcija zavere (engl. *conspiracy*) postoji u članu III (b) Konvencije o genocidu, ali se ona u kontinentalno-evropskoj teoriji ne smatra nepornom i mnogi kontinentalno-evropski pravnici (još od Nirnberških procesa, kada su počele diskusije o pravnoj prirodi ovog instituta), jedva da je poznaju i smatraju razumljivom, dok u SAD pre svega tužioci prihvataju koncepciju zavere sa oduševljenjem, smatrajući je svojom procesnom prednošću, mada na strani nauke i tamo narasta prominentna kritika.³⁹

Koncepcijski zavera potiče iz anglosaksonskog krivičnog prava i to pre svega američkog krivičnog prava i tamo stvorene sudske prakse, mada je prethodno zavera, postojala kao deo engleskog običajnog prava, koje je potvrđivano sudskim precedentima (*common law conspiracy*), ali je potom, u engleskom pravu ustanovljen i zakonski pojam zavere, odnosno različitih oblika zavere u odnosu na određena krivična dela (*statutory conspiracies*).⁴⁰ Od strane nauke se i u SAD taj institut ozbiljno kritikuje,⁴¹ a interesantno je da se on i sa materijalnog krivičnopravnog aspekta, u velikoj meri objašnjava određenim procesnim pojmovima, pa se tako ističe da zavera predstavlja izrazitu „prednost tužioca“,⁴² te da je u mnogim aspektima izuzetno kontroverzna, a da je u istoriji SAD, ta koncepcija između ostalog, služila i za pritiske u odnosu na radničke sindikate, optuživane da su kriminalna udruženja, kao i na političke protivnike; a pri tom, u procesnom smislu takođe proizvodi probleme i teškoće u odnosu na odbranu, posebno u vezi određivanja mesne nadležnosti suda,⁴³ mogućnosti za korišćenje „svedoka po čuvenju“, odnosno derivativnih svedoka, („rekla-kazala“ svedočenja – *hearsey exception*), drugih indirektnih dokaza, te spajanja postupka za više krivičnih dela, koji može optuženog dovesti u nepovoljan procesni položaj.⁴⁴

Zavera prema shvatanju anglosaksonske krivičnopravne doktrine svoje postojanje duguje racionalnim razlozima koji se svode na dve osnovne funkcije: 1) izgradnja preventivnih mehanizama kojima će se sprečiti aktivnosti lica koja pokazuju dispozicije

39 H. Vest, *Genozid durch Organisatorische Machtapparate – An der Grenze von individueller und kollektiver Verantwortlichkeit*, Baden-Baden, 2002, str. 251.

40 Prema klasičnoj *common law* i tzv. klasičnoj definiciji zavere, ona je veoma široko određena, kao sporazum više lica da izvrše neki protivpravni akt, ili da izvrše akt koji je saglasan sa pravom, ali služeći se protivpravnim sredstvima, dok je prema zakonskoj definiciji (*Criminal Justice Act 1987*), zavera utvrđena kao poseban način izvršenja u odnosu na određena krivična dela i to jednom opštom formulacijom, kao i definisanim odnosom prema *common law* definiciji, gde se zahteva da osim uslova za zaveru u *common law* smislu, još postoji i mogućnost da se radi o zaveri radi prevare, odnosno pronevere (*conspiracy to defraud*). Više o tome: J. Smith; B. Hogan, *Criminal Law*, Butterworths, London, Edinburgh, Dublin, 1999, str. 272–273.

41 Sve države SAD, nakon poslednjih (re)kodifikacija svog krivičnog zakonodavstva poznaju „zločin zavere“ (*crime of conspiracy*), osim Aljaske čiji izvori krivičnog prava ne sadrže takvu inkriminaciju.

42 Jedan američki sudija je u odluci koju navode citirani autori (Harrison v. United States, 7 F. 2d 259 (2cd Cir. 1925)) zaveru označio kao *the darling of the modern prosecutor's nursery*, koja tužiocu pruža jedinstvenu prednost i da onaj koji mora da se brani u odnosu na optužbe za učešće u zaveri, ima posebno težak teret dokazivanja.

43 U tom se smislu ističe da VI amandman američkog Ustava određuje da optuženi uživa pravo na brzo i javno suđenje, od strane nepristrasne porote u državi i distriktu na čijoj je teritoriji delo učinjeno, ali s obzirom na koncepciju zavere, u obzir dolazi čitav niz mesta, pri čemu u stvari, od volje tužioca praktično zavisi gde će se konkretno održati suđenje.

44 W. R. LaFave; A. W. Scott, Jr., *Substantive Criminal Law*, St. Paul, Minn., 1986, str. 64–67.

prema kriminalitetu i 2) suzbijanje posebno opasnih slučajeva grupnih aktivnosti, a ona je u materijalnom smislu sastavljena iz nekoliko bitnih elemenata: 1) postojanje dogovora među učesnicima u izvršenju krivičnog dela, što predstavlja esencijalni element zavere i praktično radnju izvršenja, 2) postojanje posebnog psihičkog odnosa prema delu, što se svodi na *mens rea* element zavere, koji je „predominantan“ u krivičnopravnoj kompoziciji zavere, 3) postojanje drugih radnji učesća, što se može svoditi na obezbeđenje određenih predmeta ili pomaganje na drugi način, te 4) postojanje svesti o zajedničkom delovanju sa drugim učesnicima.⁴⁵

*Opšti pojam krivičnog dela u SAD i veza osnovnih elemenata
tog pojma sa krivičnopravnom konstrukcijom zavere*

Englesko pravo je u svom izvornom obliku (*common law*), formulisalo koncept *krivične odgovornosti*, koja postoji kada su ispunjeni potrebni uslovi koji se tiču objektivne (*actus reus*) i subjektivne komponente (*mens rea*) krivičnog dela. Bazičnim principom američkog krivičnopravnog sistema se tako smatra učenje o tome da je svako krivično delo komponovano od dva elementa; *kriminalnog akta* (*criminal act*) i *kriminalne namere* (*criminal intent*)⁴⁶, tako da nijedan od ova dva elementa, nije sam po sebi dovoljan da konstituiše krivično delo.⁴⁷

Određena radnja, *act* ili *actus reus*, uključuje u sebe neko protivpravno činjenje, ili propuštanje određene radnje u pogledu čijeg vršenja je postojala konkretna dužnost (ustanovljena zakonom, ugovorom ili specijalnim odnosom, poput moralne dužnosti i sl.), te je potrebno da između tog akta i posledice postoji kauzalna veza, dok se psihološki element (*mens rea*) po pravilu poistovećuje sa određenom kriminalnom namerom (*criminal intent*), a što se najčešće smatra jednom vrstom preduslova da se krivica u psihološkom smislu pripíše učiniocu (*guilty mind*), mada ona obuhvata i slučajeve nehata za koje se odgovara (*criminal negligence*).⁴⁸

Termin *actus reus* se u anglosaksonskom krivičnom pravu objašnjava kao *guilty act* i upućuje na zabranjenu radnju po sebi,⁴⁹ čime se krivičnim pravom obuhvata delo u fizičkom smislu, kao određena radnja ili propuštanje (kada je propuštanje protivno zakonu), dok *mens rea* upućuje da je učinilac sa namerom odnosno umišljajno preduzeo svoj akt, ali što takođe uključuje i postojanje određenih „kriminalnih saznanja“, te u određenim slučajevima, ispoljavanje grubog nemara, nehata ili ostvarivanje određenog cilja, s tim da se osoba po pravilu ne može osuditi za krivično delo, ukoliko se ne dokaže da je radnju preduzela svesno, sa saznanjem, ili voljom.⁵⁰

U tzv. *common law* krivičnopravnom sistemu, koje se inače, smatra više procesno orijentisanom, svako se krivično delo sastoji iz dve komponente: s jedne strane, to su sve okolnosti na kojima se zasniva krivičnopravna odgovornost, a te okolnosti predstavljaju spoljašnje osobine kod svakog krivičnog dela (tzv. *actus reus*) ili potiču iz unu-

45 *Ibidem*, str. 68–85.

46 *Namera* ovde u stvari, pretežno označava oblik krivice koji se u našem krivičnom pravu, a slično je i u većini drugih evropskih krivičnih prava, označava kao *umišljaj*.

47 E. Eldefonso, A. R. Coffey, *Criminal Law – History, Philosophy, Enforcement*, New York, 1981, str. 38.

48 *Ibidem*, str. 39–41.

49 Zabranjenost radnje u stvari, predstavlja samo drugi izraz za njenu protivpravnost.

50 J. P. Senna; L. G. Siegel, *Criminal Justice*, Belmont, 1999, str. 117–118.

trašnje strane (tzv. *mens rea*); s druge strane, postoji pojam tzv. „odbrana“ (*defences*), koji obuhvata sve osnove isključenja krivične odgovornosti i pri tom je takođe povezan sa određenim procesnim preprekama za krivično gonjenje, kao što je to na primer, zastarelost, tako da krivično delo postoji samo ako ne egzistira neki od tih isključujućih osnova.⁵¹

Klasična definicija krivičnog dela (zločina se) u američkoj i uopšte anglosaksonskoj koncepciji svodi na objektivistički pristup, tako da se kao osnovni element navodi radnja, dakle *actus reus* (u svoja dva modaliteta), uz označavanje da je potrebno da ne postoje osnovi isključenja protivpravnosti (tzv. odbrane ili opravdanja), te se deli na dve osnovne vrste, s obzirom na težinu. Prema ovakvom shvatanju, „zločin je namerna radnja ili njeno propuštanje, kojom se krši krivično pravo (zakonsko ili ono sadržano u sudskim precedentima), učinjenja bez postojanja određenih osnova isključenja protivpravnosti (odbrane – *defences*) ili bez opravdavajućih razloga (*justification*) i koje je sankcionisano od strane države kao krivično delo ili prekršaj.“⁵² U okviru ove definicije se *mens rea* manje upadljivo označava, ali je taj psihološki element ipak sadržan u određivanju da radnja izvršenja mora biti preduzeta namerno, što se u stvari svodi na „skriviljeno“ činjenje ili nečinjenje, uz prouzrokovanje određene relevantne posledice, a što uključuje i slučajeve određenih formi nehata, zavisno od vrste krivičnog dela.

U odnosu na krivično delo, odnosno delo koje bi inače (da nema tih osnova), bilo krivično delo mogu se ispoljiti određeni osnovi koji isključuju njegovo postojanje. Ti osnovi se nazivaju „odbrane“ (*defences*) i postoje u nekoliko oblika, teorijski podeljenih prema određenim kategorijama: 1) odbrane zasnovane na nedostatku kapaciteta da se učini krivično delo, gde spadaju: a) dečiji uzrast (*infancy*), b) intoksikacija, pri čemu se razlikuju dobrovoljna intoksikacija, kada se postupa slično kao što je to kod nas slučaj sa institutom skriviljene neuračunljivosti (*actiones libere in causa*), te neskriviljena intoksikacija koja ima značaj koji je sličan, odnosno identičan neuračunljivosti; c) neuračunljivost učinioca u vreme izvršenja krivičnog dela (*insanity*); 2) odbrane koje isključuju krivicu za delo (izvinjavaju ga) ili opravdavaju činjenje takvog dela koje bi inače bilo krivično, gde spadaju: a) prinuda, b) krajnja nužda, c) pristanak povređenog, d) pravna zabluda u nekim slučajevima,⁵³ e) stvarna zabluda pod određenim okolnostima, f) postojanje alibija okrivljenog; 3) odbrane koje opravdavaju upotrebu sile, gde spadaju: a) samoodbrana, b) odbrana drugih lica, c) odbrana određenih materijalnih vrednosti, odnosno dobara, gde se posebno ističu – odbrana kuće, odnosno „doma“, te odbrana imovine; 4) odbrane zasnovane na ustavnim ili zakonskim propisima, gde spadaju: a) ustavni imunitet koji poseduju određena lica, b) druge forme imuniteta, c) delovanje načela *ne bis in idem*, te d) zastarelost krivičnog dela; 4) odbrane zasnovane na prethodnom nelegalnom delovanju nadležnih organa, gde spadaju: a) zabranjeno provociranje na krivično delo i b) krivično gonjenje zasnovano na nekom diskriminatorskom kriterijumu u odnosu na okrivljenog.⁵⁴

51 H. Satzger, *Internationales und Europäisches Strafrecht*, Baden-Baden, 2005, str. 177.

52 S. T. Reid, *Crime and Criminology*, Boston, 2000, str. 6.

53 U SAD se primarno insistira na principu *ignorantio legis non excusat* (*ignorance of the law is no excuse*), a samo se u veoma limitiranim slučajevima (što je u praksi izuzetno retko), neskriviljenoj pravnoj zabludi, odnosno pravnoj zabludi iz opravdanih razloga, pridaje značaj osnova koji isključuje postojanje krivičnog dela, najčešće kroz terminološku varijantu – isključenja krivične odgovornosti.

54 Više o tome: J. M. Scheb; J. M. I. Scheb, *Criminal Law and Procedure*, Belmont, 2002, 336–366.

Sa stanovišta uobičajene krivičnopravne dogmatike u evropskom kontinentalnom krivičnom pravu, koncepcija *odbrana* iz anglosaksonskog krivičnog prava je prilično nesistematska, čak i pomalo haotična, jer se ne samo zbirno govori o čitavom nizu bitno različitih materijalnih krivičnopravnih osnova koji imaju značaj da isključuju postojanje krivičnog dela, već se tu navode i neki razlozi koji predstavljaju ili tipične smetnje za krivično gonjenje, kao što je dejstvo imuniteta, delovanje načela *ne bis in idem* i zastarelost krivičnog gonjenja, ili se radi o dokaznoj problematici, bilo da je u pitanju značaj alibija, bilo da se radi o pravno nevaljanim dokazima, odnosno protivpravnim radnjama koje su delovale kao prethodni uslov u odnosu na činjenje krivičnog dela.⁵⁵

Smatra se da je kod zavere daleko teže, nego uobičajeno, napraviti razliku između mentalnog elementa (*mens rea*) i fizičkog elementa, odnosno konkretno preduzete radnje (*actus reus*), jer *actus reus* kod zavere podrazumeva postojanje određenog dogovora, ali dogovor suštinski predstavlja jednu mentalnu operaciju, koja se opet, mora manifestovati preko određenog akta.⁵⁶ Kao što smo već objasnili, zavera je i u samoj anglosaksonskoj doktrini prilično kontroverzan institut i posebno se upadljivo ističe nejasnost kriterijuma za kažnjavanje radnji koje u suštini predstavljaju neku prethodnu etapu u procesnu nastanka krivičnog dela. Tako se konstatuje da nije lako ustanoviti totalno opravdan rezon, osim možda u slučaju istorijskih precedenata, zašto jednostavni dogovor da se učini krivično delo, treba da bude tretiran kao samo krivično delo, pa to u poređenju sa pravilima koja se odnose na pokušaj, gde njegov *actus reus* postoji bez obzira na sve radnje koje ga sačinjavaju, sve dok samo delo nije zaista kompletno i izvršeno, tako da drugim rečima, više radnji koje predstavljaju pokušaj ili pripreme radnje, ne znače same po sebi krivičnu odgovornost.⁵⁷

Nemogućnost da se zavera jasno objasni i utemelji na njenom fizičkom elementu, na *actus-u reus-u*, jer je teško objasniti zašto ona treba da bude posebno krivično delo, a pri tom pokušaj i pripreme radnje, postoje kao kažnjive radnje, ali samo u vezi sa krivičnim delom u odnosu na koje su bile upravljene i nemaju samostalan karakter, je i dovela do toga, da se ishodište zavere i njena suština, pre svega traže u psihičkom elementu u – *mens rei*, mada se naravno, time ne isključuje obavezno postojanje *actus-a reus-a*, jer oba elementa, kao i kod svih drugih krivičnih dela i ovde moraju da egzistiraju. Praktično se mentalni element učešća u zaveri svodi na nameru učinioca da ima (igra) određenu ulogu kao strana u sporazumu kojim zavera nastaje, te da sporazum sprovede, ali da pored toga, poseduje i *mens rea* u odnosu na krivično delo koje name-rava da učini u sklopu zavere.⁵⁸

55 Citirani autori (*Ibid.*, str. 366–369), pored već objašnjenih mnogobrojnih, raznovrsnih i prilično nesistemizovanih osnova (*odbrana*), navode još i neke druge moguće „netradicionalne“ odbrane (*nontraditional defenses*), gde spadaju: 1) neuobičajena verska uverenja i religijska praksa, 2) nepažnja žrtve (doprinos oštećenog), 3) predmenstrualni sindrom (PMS), 4) kompulzivno kockanje, 5) posttraumatski stresni sindrom, 6) korišćenje „brze hrane“ (*the junk food defense*), 7) intoksikacija gledanjem televizije, 8) intoksikacija pornografskim sadržajima, 9) hromozomska abnormalnost (XYY hromozomska kombinacija), 10) postojanje „dvostruke ličnosti“ kod učinioca, te 11) druge „nove“ odbrane, poput sindroma urbanog okruženja i sl. Iako to uveliko prevazilazi temu našeg rada, lako je uočiti da su neki od nabrojanih mogućih osnova isključenja postojanja krivičnog dela, krajnje „sumnjivi“, nejasni, pa donekle i „komičnog“, odnosno bizarnog karaktera, poput korišćenja „brze hrane“, a iz ovog nabrojavanja se može uočiti izrazita nesistematičnost anglosaksonskog koncepta „odbrana“, koje u velikoj meri predstavljaju prilično neuobičajeni „miks“ određenih instituta i podinstituta materijalnog krivičnog prava i dokazne problematike, odnosno razloga iz domena krivičnog procesnog prava.

56 J. Smith, Hogan, *Opus citatum*, str. 274.

57 M. Molan; D. Bloy; D. Lanser, *Modern Criminal Law*, London, Sydney, Portland, Oregon, 2002, str. 137.

58 M. Jefferson, *Criminal Law*, London, 2001, str. 388.

Osnovni element *actus-a reus-a* zavere je određeni dogovor, koji se svodi na neku vrstu „ortakluka“ (*partnership*) u krivičnom delu, ali sam taj dogovor mora da ispunjava određene uslove, jer on tako na primer, neće postojati, ako se samo radi o pregovorima za izvršenje dela, koji još nisu završeni, ili nisu urodili plodom.⁵⁹ Dogovor se može manifestovati na razne načine, kao što su reči, određeno delovanje ili pisanje, a sam dogovor koji pravnici često vide kao susret misli, bez ikakvih spoljnih manifestacija, kao mentalno stanje, nije kažnjiv.⁶⁰ U dogovoru moraju učestvovati najmanje dve strane, što ne znači da se uvek radi o najmanje dve osobe, jer u nekim slučajevima više lica može činiti samo jednu stranu određenog dogovora.⁶¹ U nekim situacijama u sudskoj praksi je sud, da bi utvrđivao da li je zaista postignut dogovor kao element zavere, pravo analogiju sa ugovorom koji shodno opštim pravilima predstavlja saglasnost volja.⁶² Naravno, kao i u drugim sličnim situacijama, faktičko je pitanje kada je neki dogovor definitivno uspostavljen, ali sud u rešavanju tog pitanja, mora da ima uvid i u neke spoljašnje pokazatelje da je došlo do relevantne saglasnosti volja aktera dogovora, pri čemu određene indikacije pruža i sudska praksa.

Međutim, kao što je već istaknuto, činjenica da se ovakav dogovor, kao i inače bilo koji pravno valjani sporazum, ili uopšte ugovor, zasniva na saglasnosti volja, odnosno određenom konsensualnom odnosu, koji podrazumeva svest i volju, kao dominantno psihičke elemente, ukazuje da se sporazum kao *actus reus* zavere predstavlja njen fizički obavezni element, usko prepliće sa njenim psihičkim elementom, pa taj element u konkretnim slučajevima, nije lako razlikovati. Postojanje dogovora se uobičajeno dokazuje činjenicama koje ukazuju da je sporazum ispunjen.⁶³ U stvari, dogovor se u uobičajenom smislu smatra postojećim, čim je postignuta saglasnost volja aktera dogovora u odnosu na bitne elemente određenog sporazuma, a njegovo ispunjenje je već nešto do čega dolazi nakon što je dogovor zaključen, ali naravno, ispunjenje elemenata dogovora svakako ima veliki dokazni značaj u odnosu na činjenicu da je dogovor zaista postojao i da je određeno krivično delo (kao element njegovog ispunjenja), direktno iz njega proizišlo.

Za postojanje zavere neophodan je određeni sporazum, a on podrazumeva najmanje dve strane koje u njemu učestvuju, ali sporazum sa određenim licima ne mora biti dovoljan za nastanak krivičnog dela zavere, jer na primer, kada direktor kompanije koji je potpuno odgovoran za sprovođenje poslova kompanije, odluči da učini krivično delo u ime kompanije, on ne može biti osuđen za zaveru sa kompanijom, odnosno drugim zaposlenim licima, jer je jedino on svesno bio involviran, čak i ako kompanija poseduje sopstveni pravni subjektivitet.⁶⁴ Iz ovoga i proizlazi problematičnost dokazivanja učešća u zaveri lica koja su deo tzv. aparata moći, bilo da su u pitanju državne ili paradržavne strukture, a što je tipično za međunarodna krivična dela, jer se učešće u zaveri, mora jasno razlikovati od postupanja po naređenju, odnosno vršenju dužnosti u određenom organu ili organizaciji, u pogledu čega se primenjuju druga pravila.

59 A. Reed; P. Seago, *Criminal Law*, London, 2002, str. 324–325.

60 M. Jefferson, *Criminal Law*, Pearson Edukation, London, 2003, str. 397.

61 Više o tome: C. M. V. Clarkson; H. M. Keating, *Criminal Law*, London, 1998, str. 518.

62 Više o tome: M. Jefferson, *Opus citatum*, str. 398.

63 M. Molan, *Sourcebook on Criminal Law*, London, Sidney, 2003, str. 443.

64 M. J. Allen, *Textbook on Criminal Law*, London, 2003, str. 255.

Kritičari koncepcije zaverе smatraju da je ona nedovoljno određena, a za nju se takođe ističe da u praksi omogućava izuzetak u odnosu na pravilo o nevalidnosti svedoka u smislu „rekla kazala“ („čuli-rekli-svedoci“), odnosno indirektnih svedoka, ili onih svedoka koji su u kontinentalno-evropskom pravu poznati kao „svedoci po čuvenju“ (*Hearsay Exception*). U literaturi se ovo objašnjava sledećim navodom: „Opšte pravilo po kome saslušanje ovakvih svedoka (*hearsay*) nije dopušteno u krivičnom postupku, je obeleženo mnogim izuzecima. Jedan od tih je i izuzetak koji se odnosi na kozaverenika (*co-conspirator exception*): bilo koja radnja ili izjava jednog od kozaverenika u odnosu na zaveru, je dopuštena protiv bilo kog drugog zaverenika. Na primer, primenljivost saveznih dokaznih pravila u odnosu na *hearsay* je dopuštena, ukoliko su u pogledu osumnjičenog i u odnosu na njegovu ulogu u zaveri ispunjeni sledeći uslovi: 1) da je zavera postojala i da je osumnjičeni (branjenik – *defendant*) učestvovao u njoj; 2) da je identifikovana izjava tipa „rekla-kazala“ (*hearsay*) osumnjičenog u odnosu na drugo lice koje je bilo involvirano u istu zaveru; 3) da je izjava sačinjena u pravcu zaverе; 4) da je izjava upotpunila saznanja o zaveri.“⁶⁵ Razlog koji se najčešće navodi za ovaj izuzetak se svodi na činjenicu da je svaki zaverenik „zastupnik“ ili „reprezent“ svih ostalih učesnika u zaveri.“⁶⁶

2.5.2. Sumarni osvrt na saučesništvo u nemačkom krivičnom pravu i objašnjenje jedne posebne forme posrednog izvršilaštva

Sva klasična evropska krivična prava poznaju institut saučesništva.⁶⁷ On se u nemačkom krivičnom pravu reguliše na nešto drugačiji način, nego u krivičnom pravu Srbije. U nemačkom krivičnom pravu se, kada je reč o učestvovanju više lica u jednom krivičnom delu, pravi razlika između *izvršilaštva* (*Täterschaft*) i saučesništva (*Teilnahme*), što znači da se „kao izvršilac krivičnog dela kažnjava onaj ko krivično delo izvrši sam (neposredno izvršilaštvo – *unmittelbare Täterschaft*) ili služeći se nekim drugim licem (posredno izvršilaštvo – *mittelbare Täterschaft*)“,⁶⁸ dok se onda kada se krivično delo učini (izvrši) zajednički od strane više lica, svaki takav učinilac, smatra saizvršiocem“ ili bukvalno prevedeno – saučiniocem (*Mittäter*).⁶⁹

65 W. R. LaFave, *Substantive Criminal Law*, Vol. 2, Thomson Vest, 2003, str. 259.

66 *Ibidem*.

67 Kako to uveliko prevazilazi osnovne okvire ovog teksta, izložićemo samo vrlo sumaran pregled osnovnih pravila nemačkog krivičnog prava u odnosu na oblike učestvovanja više lica u krivičnom delu, tj. problematiku (sa) izvršilaštva i saučesništva.

68 Našu krivičnopravnu terminologiju već duže vreme na svojevrsan način kvari ili čak na svojevrsan način „terminološki kontaminira“, baratanje najčešće u medijima, ali i od strane političara, pravnih laika, pa čak često i nedovoljno edukovanih (ili možda na ne nekim kursevima i tzv. treninzima „preedukovanih“), nosilaca pravosudnih funkcija, terminima koji nisu deo našeg pozitivnog krivičnog prava. Često se tako kod nas govori o „počiniocu“ krivičnog dela, iako naš zakonodavac ne poznaje termin „počinilac“, već pod „učiniocem“ podrazumeva izvršioca, saizvršioca, podstrekača i pomagača.

Nemački termin „Täter“ se kod nas uobičajeno prevodi kao „učinilac“, mada bi u stvari, on mogao možda i adekvatnije da se prevede izrazom – „počinilac“, koji je kod nas praktično prodro, verovatno pod uticajem nama jezički bliske hrvatske terminologije, koja se po tradiciji puno naslanja na germanizme. U stvari, kako nemačka reč „Tat“ označava „delo“, odnosno „čin“, pravi prevod nemačke reči „Täter“ bi verovatno bio „delatnik“ (jer reči „činilac“ ili „čimbenik“ imaju drugo značenje), što bi u stvari bio kroatizam, koji čak ni u hrvatskom jeziku (inače, veoma sklonom germanizmima), a kamoli u srpskom, nije uobičajen u krivičnopravnoj terminologiji. Izraz „počinilac“, ovde čak i prilikom prevođenja sa nemačkog ne koristimo, jer se sa stanovišta našeg prava, tu u stvari, a naročito kada je u pitanju podela na *neposredno* i *posredno* (učinilaštvo) tj. izvršilaštvo, radi o *izvršiocu* krivičnog dela, a u nekim situacijama bi u duhu naše krivičnopravne terminologije, u pitanju bio *učinilac*.

69 J. Wessels; W. Beulke, *Strafrecht – Allgemeiner Teil – die Straftat und ihr Aufbau*, C. F. Müller, Heidelberg, 2003, str. 170.

Sušтина ovog nemačkog pogleda na učestvovanje više lica u krivičnom delu, odnosno njegovom „ostvarenju“, je da se kod (sa)izvršilaštva radi o *sopstvenom* krivičnom delu, dok je kod saučesništva u pitanju odgovarajuće umišljajno doprinošenje *tuđem* krivičnom delu. Drugim rečima objašnjeno – „izvršilaštvo označava *sopstveno* ostvarenje bića krivičnog dela, što ne mora uvek biti i „svojeručno“ činjenje krivičnog dela (neposredno izvršilaštvo)“, već krivično delo može biti izvršeno i tako što se izvršilac „služi drugim licem“ (posredno izvršilaštvo), dok saučesništvo predstavlja učestvovanje u činjenju krivičnog dela nekog drugog lica, koji je tzv. glavni učinilac (*Haupttäter*).⁷⁰

Izvršilaštvo uvek podrazumeva *vlast nad delom* (*Tatherschaft*), što se odnosi kako na neposredno izvršilaštvo, tako i na posredno izvršilaštvo, kao jednu formu „izvršilaštva“. ⁷¹ Vlast (sa)izvršioca nad krivičnim delom je suština izvršilaštva u nemačkom pravu. Takva „vlast“ krivično delo čini „sopstvenim“, što je suština razlike između izvršilaštva, gde spada i saizvršilaštvo u smislu našeg pozitivnog prava i saučesništva (što je u srpskom krivičnom pravu saučesništvo u užem smislu), u formi podstrekavanja ili pomaganja.

Saučesnik je u nemačkom krivičnom pravu onaj ko umišljajno navede drugog da učini krivično delo (podstrekavanje – *Anstiftung*) ili mu umišljajno pruži pomoć u činjenju „njegovog“ krivičnog dela (pomaganje – *Beihilfe*), dok se izvršilaštvo sastoji u neposrednom, posrednom ili zajedničkom izvršenju „sopstvenog“ krivičnog dela.⁷² To znači da postoje tri oblika izvršilaštva u nemačkom krivičnom pravu. Tipično izvršilaštvo je prvi oblik kada jedan učinilac sam izvrši krivično delo, odnosno učestvuje u radnji izvršenja krivičnog dela.

Drugi oblik izvršilaštva u nemačkom krivičnom pravu je posredno izvršilaštvo, koje kao takvo ne postoji formalno u našem krivičnom pravu. Treći oblik izvršilaštva u nemačkom krivičnom pravu je u stvari, u osnovi ono što je saizvršilaštvo sa stanovišta našeg krivičnog prava, kada se radi o učiniocima koji zajednički ostvaruju krivično delo i to tako što se objektivni doprinos jednog učinioca krivičnom delu, može pripisati i drugom, sve dok je on obuhvaćen zajedničkom odlukom da se učini krivično delo, što znači da takva konstrukcija omogućava „punu kažnjivost i onih učinilaca koji nisu ispunili sva objektivna obeležja bića krivičnog dela“. ⁷³

Nemačko krivično pravo, kao što je prethodno već objašnjeno, tradicionalno poznaje podelu na *posrednog* i *neposrednog izvršioca* krivičnog dela. Posredni izvršilac je onaj ko krivično delo izvrši koristeći se drugom osobom, kao pukim sredstvom ili običnim „slepim“ oruđem izvršenja krivičnog dela. Nemačka krivičnopravna teorija razlikuje više oblika posrednog izvršilaštva, počev od najjednostavnijeg kada izvršilac koristi „snagu svog znanja i/ili moć svoje volje, da bi pomoću drugog čoveka („ljudskog oruđa“ – *menschliches Werkzeug*), uključenog u određeni „kauzalni lanac“, „ostvario zakonom propisano biće krivičnog dela“, odnosno izvršio konkretno krivično delo, pa do nekih vrlo složenih ili spornih formi kao što je posredno izvršilaštvo radnjom propuštanja ili jednog specifičnog oblika koji je posebno interesantan sa stanovišta organizovanog vršenja krivičnog dela, a to je – delovanje „učinioca iza učinioca“ u formi

70 K. Kühl, *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, München, 2002, str. 757.

71 H. H. Jescheck; T. Weigend, *Lehrbuch des Strafrechts – Allgemeiner Teil*, Dundker & Humblot, Berlin, 1996, str. 663.

72 J. Wessels; W. Beulke, *Opus citatum*, str. 170.

73 R. Schmidt, *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Bremen, 2007, str. 374.

„(državne) organizacije“. Korišćenje drugog čoveka na kao pukog oruđa ili sredstva za izvršenje krivičnog dela, se u nemačkoj teoriji objašnjava sledećim primerom: „Kada neko upotrebi jedno mehaničko oruđe ili životinju da bi izvršio krivično delo, on je neposredni, a ne posredni izvršilac. Ali kada neko za ostvarenje jednog zakonom propisanog bića krivičnog dela, upotrebi drugog čoveka,⁷⁴ tada je on neposredni izvršilac, dok čovek koji je upotrebljen da se izvrši krivično delo („ljudsko oruđe“), uopšte ne preduzima kažnjivu radnju.“⁷⁵

Posebnom formom ili čak „posebnim problemom“ posrednog izvršilaštva se u nemačkoj teoriji smatraju varijante koje se svode na „učinioca iza učinioca“ (*Täter hinter dem Täter*), od kojih je posebno interesantno posredno izvršilaštvo zasnovano na delovanju „moći organizacije“, gde se u Nemačkoj primarno misli (u pogledu čega postoji i određena sudska praksa), na državnu organizaciju. Radi se o slučaju gde je neposredni izvršilac puki „točkić u sistemu“, koji je „podoban manipulaciji“ i kojim se „može upravljati“, što je krivičnopravna koncepcija koju je nemačka sudska praksa prvo razvila u odnosu na krivičnopravnu reakciju na „nacionalsocijalističko sistemsko nepravo“, da bi znatno kasnije, isti rezon bio primenjen i u odnosu na bivše granicare nekadašnje Nemačke Demokratske Republike, koji su izvršavajući naređenje (*Schiffbefehl*) da pucaju na ljude koji su neovlašćeno prelazili „nemačko-nemačku granicu“, prema toj krivičnopravnoj konstrukciji, bili samo puka oruđa za ubistva, koja su u stvari, zahvaljujući svojoj hijerarhijskoj poziciji i faktičkoj moći kojom su raspolagali, posredno izvršili visoki državni funkcioneri i koji stoga predstavljaju „učinioce iza učinilaca“.⁷⁶

Kao što je već objašnjeno, suština svakog oblika izvršilaštva se u nemačkom pravu svodi na „vlast nad delom“, što je naravno najizraženije kada se radi o prvoj formi izvršilaštva gde učinilac „sopstvenom telesnom aktivnošću“ (na primer, sopstvenim rukama), čini krivično delo“, jer „ne može se bolje vladati delom, nego kada ga čovek sam čini“.⁷⁷ Vlast nad delom je manje izražena kod drugog oblika izvršilaštva, tj. onda kada postoji više (sa)izvršilaca koji zajednički čine krivično delo, tako da se kod svakog od njih radi o *sopstvenom krivičnom delu* a vlast nad delom se kada je u pitanju posredno izvršilaštvo u nekim svojim formama ispoljava i na vrlo specifične načine, kao kada se radi o prethodno objašnjenom obliku koji se svodi na „organizovani aparat vlasti“, odnosno „moći“ (*Organisatorische Machtapparate*), za koji se u nemačkoj krivičnopravnoj teoriji zaključuje da je specifična i „nova“ forma posrednog izvršilaštva, koja je prvi put razvijena 1963. godine i za koju je karakteristično da posredni izvršilac deluje tako što izvršenje krivičnog dela postiže ne služeći prinudom ili dovođenjem u zabludu neposrednog izvršioca, što je tipično za uobičajene (redovne forme) posrednog izvršilaštva, već tako što kreira određeni „aparat vlasti“ kao sistem koji sam po sebi, obezbeđuje izvršenje krivičnog dela.⁷⁸

K. Roxin (C. Roxin) ističe da je i kod posrednog izvršilaštva tipična vlast nad delom, ali koja ne postoji u faktičkom obliku, kao kada se neposredno preduzima radnja izvršenja, već u obliku *vlasti nad voljom*.⁷⁹ Ova koncepcija je razvijena i u odnosu na

74 Citirani autor ovo ilustruje sledećim primerom: Osoba A gurne lice B na osobu C, koja stoga padne i povredi glavu. Ovde je A neposredni izvršilac a B uopšte ne čini krivično delo.

75 R. Schmidt, *Opus citatum*, str. 383.

76 *Ibidem*, str. 393.

77 C. Roxin, *Strafrecht – Allgemeiner Teil, Band II – Besondere Erscheinungsformen der Straftat*, München, 2003, str. 19.

78 *Ibidem*, str. 46.

79 Više o tome: C. Roxin, *Täterschaft und Tatherrschaft*, Berlin, New York, 2006, str. 141–142.

specifičan oblik posrednog izvršilaštva koje se realizuje posredstvom organizovanog aparata vlasti, odnosno države čiji je pravni sistem *kriminalnog karaktera*, što je u Nemačkoj primarno bio slučaj kada se radi o nacističkoj državi. Posredni izvršiocu koji su na takav način izvršavali „svoja“ krivična dela nisu neposredno „prljali ruke“, ali su po tumačenju nemačke krivičnopravne teorije i krivičnih sudova u nekim od poznatih suđenja, tretirani kao učinioci krivičnih dela, poznati pod metaforičnim nazivom – „učinioci koji deluju za pisaćim stolom“ (*Schreibtschtäter*).⁸⁰

Konceptija posrednog izvršilaštva u nemačkom krivičnom pravu ima veliki značaj pre svega, s obzirom na uslov da je za saučesništvo neophodno postojanje umišljajnog dela izvršioca, čime se u stvari, dospeva na teren teorije o strogo akcesornoj prirodi saučesništva. Limitirana akcesornost nema u nemačkom krivičnom pravu, ni izbliza onaj značaj koji ima u našem krivičnom zakonodavstvu. Takođe, ekstenzivnom shvatanju pojma posrednog izvršioca u nemačkom krivičnom pravu doprinosi i teorija vlasti nad delom.

Neke veoma „udaljene“ i u stvari, prilično ekstenzivne varijante posrednog izvršilaštva, kao što su izvršenje krivičnog dela pomoću „organizovanog aparata moći (vlasti)“ ili delovanje „učinilaca (izvršilaca) za pisaćim stolom“, su očigledno na samoj *granimi objektivne odgovornosti*. Njihovo jedino realno opravdanje je davanje izvesne prevage načelu legitimnosti u odnosu na neke druge „redovne“ zahteve krivičnog prava, koje se između ostalog, temelji kako na načelu zakonitosti, tako i na principu individualne subjektivne odgovornosti. Tako nešto ima suštinski svoj puni smisao pre svega, kada se radi o pozivanju na odgovornost za na prvi pogled „tuđa“, a u stvari, njihova „sopstvena“ krivična dela, značajnih funkcionera i uopšte, osoba koje su raspolagale odgovarajućom vlašću, te realno posedovale relevantnu moć u doba nacional-socializma u Nemačkoj. Te koncepcije su ipak značajno manje opravdane kada su u pitanju krivična dela (pre svega, ubistva begunaca iz jedne nemačke države u drugu), učinjena na „nemačko-nemačkoj granici“, u vreme postojanja Nemačke Demokratske Republike (DDR), od strane vojnika graničara istočne Nemačke, a sve u sklopu jednog pravnog i političkog sistema u kojem su ti obični vojnici bili samo jednostavni „točkići“ ili „šrafčičići“ u složenom mehanizmu državnog aparata. Krivični progon visokih državnih i vojnih funkcionera bivšeg Nemačke Demokratske Republike, kao i oficira nešto „viših“ činova, se ipak veoma teško može temeljiti na toj veoma ekstenzivnoj varijanti posrednog izvršilaštva, tako što bi ga to učinilo ne samo zakonitim, već i legitimnim, isto kao što se realno, po stepenu svoje „antipravnosti“, ne mogu upoređivati nacistička Nemačka, koja je istorijski nesporno obeležena kao izrazito „zločinačka država“ i nekadašnja istočna Nemačka, koja je svakako bila nedemokratska, ali kojoj se ipak ne može generalno pripisati kriminalni karakter.

Ekstenzivne varijante posrednog izvršilaštva razvijene u nemačkoj krivičnopravnoj teoriji, ali i primenjene u praksi kada se radi o krivičnim delima učinjenim tokom „Trećeg rajha“, kao i u nekadašnjoj Nemačkoj Demokratskoj Republici, se isključivo odnose na delovanje u okviru „državne organizacije“. One se praktično ne primenjuju kada su u pitanju druge organizacije, pa i one koje su inače kriminalnog karaktera, poput grupa koje pripadaju sferi organizovanog kriminaliteta, mada se taj oblik posrednog izvršilaštva već na prvi pogled (zato što dosta asocira na anglosaksonsku krivičnopravnu

80 C. Roxin, (*Strafrecht*), *Opus citatum*, str. 46–47.

koncepciju zavere), čini veoma pogodnim i kada su u pitanju krivična dela organizovanog kriminaliteta. Naime, baš je za kriminalne organizacije, s obzirom na neke njihove dominantne fenomenološke karakteristike, a naročito strogu hijerarhijsku ustrojenost, tipično da se radi o „organizovanom aparatu moći“. Osnovni razlog zašto te ekstenzivne varijante posrednog izvršilaštva razvijene u nemačkoj krivičnom pravnoj teoriji, nisu u praksi primenjivane kada se radi o krivičnim delima koja spadaju u organizovani kriminalitet, je što za tim praktično nije bilo potrebe. Naime, za razliku od državnih funkcionera nacističke Nemačke, pa i nekadašnje Nemačke Demokratske Republike, koji se bez primene takve koncepcije posrednog izvršilaštva, svakako ne bi mogli krivično goniti, hijerarhijski visoko pozicionirani članovi organizovanih kriminalnih grupa se svakako i bez korišćenja ekstenzivne varijante posrednog izvršilaštva, mogu pozivati na odgovornost za konkretna krivična dela, a i onda kada se ne može pouzdano utvrditi njihova konkretna uloga kao izvršilaca, podstrekača (što oni u praksi najčešće po pravilu i jesu), ili pomagača, uvek ostaje mogućnost da se krivično gone zbog formiranja kriminalne organizacije ili članstva u njoj.

Zaključna razmatranja

Organizovani kriminalitet i saučesništvo nisu formalno nužno povezani, ali iz suštinskih osobenosti organizovanog kriminaliteta, naročito u njegovim razvijenijim formama, podrazumeva da se u praksi većina krivičnih dela koja spadaju u tu vrstu kriminaliteta, vrše u saučesništvu.

Sama hijerarhijska struktura složene kriminalne organizacije, po pravilu dovodi i do odgovarajućeg „saučesničkog delovanja“, poput izdavanja „naređenja“ od strane lidera organizacije, odnosno drugih hijerarhijski viših članova organizacije, drugim na hijerarhiji niže pozicioniranim članovima da izvrše određeno krivično delo, a što u krivičnom pravnom smislu predstavlja podstrekavanje na krivično delo.

Osnovno krivično delo organizovanog kriminaliteta, a to je u našem krivičnom pravu – udruživanje radi vršenja krivičnih dela (nekadašnje zločinačko udruživanje),⁸¹ ispoljava puno suštinskih sličnosti sa nekim oblicima saučesništva, a naročito onim formama saučesništva u uporednom krivičnom pravu, koje se u stvari, svode na različite varijante zavere u krivičnom pravnom smislu.

U praksi se uočava tendencija da se teža krivična dela učinjena u saučesništvu, skoro rutinski smatraju krivičnim delima organizovanog kriminaliteta, te kao takva svrstavaju u nadležnost Posebnog odeljenja za organizovani kriminal Višeg suda u Beogradu (tzv. specijalnog suda). Ovo ponekad nije adekvatno, jer neka od tih krivičnih dela, bez obzira na njihovu težinu, s obzirom na zaprečenu kaznu i okolnosti pod kojima su učinjena i slično, nemaju sve potrebne karakteristike da bi se smatrala krivičnim delima organizovanog kriminaliteta, imajući u vidu kako suštinu fenomena organizovanog kriminaliteta u teorijskom smislu, tako i sa stanovišta važeće zakonske definicije organizovanog kriminala, koja se u praksi ponekad preširoko tumači.

U stvari, čini se da je teško opravdati svrstavanje određenog krivičnog dela u organizovani kriminalitet, što u praksi primarno znači da ono spada u nadležnost odgo-

81 Više o tome krivičnom delu: Z. Stojanović; N. Delić, *Krivično pravo – posebni*, Beograd, 2013, str. 305–309.

varajućih posebnih sudskih odeljenja,⁸² osim kada se po nekom drugom kriterijumu, radi o „posebno teškom krivičnom delu“, a da se, kada je reč o konkretnom krivičnom postupku za takvo krivično delo, konkretni okrivljeni istovremeno krivično ne goni i za krivično delo *udruživanja radi vršenja krivičnih dela*, čije izvršenje po logici stvari predstavlja suštinsko obeležje organizovanog kriminal(itet)a.

Literatura

1. Allen, M. J; *Textbook on Criminal Law*, Oxford Univeristy Press, London, 2003.
2. Bavcon, Lj; Šelih, A; *Kazensko pravo – splošni del*, ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1999.
3. Vest, H; *Genozid durch Organisatorische Machtapparate – An der Grenze von individueller und kollektiver Verantwortlichkeit*, Nomos verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2002.
4. Vuković, I; *Krivična dela nepravog nečinjenja*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2013.
5. Wessels, J; *Strafrecht – Allgemeiner Teil – Die Straftat und Ihr Aufbau*, C. F. Müller, Heidelberg, 1996.
6. Wessels, J; Beulke, W; *Strafrecht – Allgemeiner Teil – die Straftat und ihr Aufbau*, C. F. Müller, Heidelberg, 2003.
7. Weismeier, M; Möhlig, A.; *Strafrecht der Europäischen Union*, Nomos, Baden-Baden, 2008.
8. Gropp, W; *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Springer, Berlin, Heidelberg usw., 1998.
9. De Than C; Shorts, E; *International Criminal Law and Human Rights*, Sweet & Maxwell, London, 2003.
10. Eldefonso, E; Coffey, A. R; *Criminal Law – History, Philosophy, Enforcement*, Harper & Row Publishers, New York, 1981.
11. Jefferson, M; *Criminal Law*, Pearson Education, London, 2001.
12. Jefferson, M; *Criminal Law*, Pearson Edukation, London, 2003.
13. Ignjatović, Đ; Škulić, M; *Organizovani kriminalitet*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2012.
14. Jescheck, H. H; Weigend, T; *Lehrbuch des Strafrechts – Allgemeiner Teil*, Dundker & Humlplot, Berlin, 1996.
15. Kühl, K; *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Verlag Vahlen, München, 2002.
16. Lazarević, Lj; *Krivični zakon SRJ sa kraćim komentarom*, Savremena administracija, Beograd, 1999.
17. Lazin, Đ; *Prividni idealni sticaj krivičnih dela*, Privredna štampa, Beograd, 1982.
18. LaFave, W. R; Scott, A. W. Jr; *Substantive Criminal Law*, West Publishing CO, St. Paul, Minn., 1986.
19. LaFave, W. R; *Substantive Criminal Law*, Vol. 2, Thomson Vest, 2003.
20. Molan, M; Bloy D; Lanser, D; *Modern Criminal Law*, Cavendish Publishing, London, Sydney, Portland, Oregon, 2002.
21. Molan, M; *Sourcebook on Criminal Law*, Cavendishpublishing.com, London, Sidney, 2003.

⁸² Radi se o posebnim odeljenjima za postupanje u predmetima krivičnih dela organizovanog kriminala i drugim posebno teškim krivičnim delima, koja postoje u prvom stepenu (Viši sud u Beogradu), kao i u drugom stepenu (Apelacioni sud u Beogradu).

22. Reed, A; Seago, ; *Criminal Law*, Sweet & Maxwell a Thomson Company, London, 2002.
23. Reid, S. T; *Crime and Criminology*, Mc Graw Hill, Boston, 2000.
24. Roxin, C; *Strafrecht – Allgemeiner Teil, Band I – Grundlagen Aufbau der Verbrechenslehre*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1997.
25. Roxin, C; *Strafrecht – Allgemeiner Teil, Band II – Besondere Erscheinungsformen der Straftat*, Verlag C. H. Beck, München, 2003.
26. Roxin, C; *Täterschaft und Tatherrschaft*, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 2006.
27. Satzger, H; *Internationales und Europäisches Strafrecht*, Nomos, Baden-Baden, 2005.
28. Senna J. P; Siegel, L. G.; *Criminal Justice*, West/Wadsworth – An International Thomson Publishing Company, Belmont, 1999.
29. Smith, J; Hogan, B; *Criminal Law*, Butterworths, London, Edinburgh, Dublin, 1999.
30. Scheb J. M; Scheb, J. M; *Criminal Law and Procedure*, Wadsworth & Thomson Learning, Belmont, 2002.
31. Stojanović, Z; Kolarić, D; *Krivičnoipravno reagovanje na teške oblike kriminaliteta*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2010.
32. Stojanović, Z; Delić, N; *Krivično pravo – posebni deo*, Pravna knjiga, Beograd, 2013.
33. Stojanović, Z; *Komentar Krivičnog zakona Savezne Republike Jugoslavije*, Službeni list, Beograd, 1999.
34. Stojanović, Z; *Krivično pravo – opšti deo*, Službeni glasnik, Beograd, 2002.
35. Stojanović, Z; *Komentar Krivičnog zakonika*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
36. Stojanović, Z; *Međunarodno krivično pravo*, Pravna knjiga, Beograd, 2012.
37. Stojanović, Z; *Krivično pravo – opšti deo*, Pravna knjiga, Beograd, 2014.
38. Schmidt, R; *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Verlag Rolf Schmidt, Bremen, 2007.
39. Tahović, J; *Krivično pravo – opšti deo*, Savremena administracija, Beograd, 1961.
40. Clarkson, C. M. V; Keating, H. M; *Criminal Law*, Sweet & Maxwell, London, 1998.
41. Škulić, M; *Komandna odgovornost – istorijat, Rimski statut i jugoslovensko krivično pravo*, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 4/02, Beograd, 2002.
42. Škulić, M; *Organizovani kriminalitet – pojam i krivičnoprocesni aspekti*, Dosije, Beograd, 2003.
43. Škulić, M; *Maloletnici kao u učinioci i kao žrtve krivičnih dela*, Dosije, Beograd, 2003.
44. Škulić, M.; *Međunarodni krivični sud – nadležnost i postupak*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Dosije, Beograd, 2005.
45. Škulić, M; *Oblici učestvovanja u ostvarenju krivičnog dela – (sa)izvršilaštvo i saučesništvo u Rimskom statutu*, Međunarodni naučni skup: Primena međunarodnog krivičnog prava u nacionalnim zakonodavstvima, Udruženje za međunarodno krivično pravo i Intermex, Tara, 2005.
46. Škulić, M; *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Službeni glasnik, Beograd, 2011.
47. Škulić M; Ilić, G; *Novi Zakonik o krivičnom postupku Srbije – „jedan korak napred – dva koraka nazad“* Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Beograd, 2012.

THE RELATION BETWEEN ORGANIZED CRIME IN
CRIMINAL LAW POINT OF VIEW AND COMPLICITY

PhD Milan Skulic

Faculty of Law, University of Belgrade

Summary

In the article there are explanations between organized crime in criminal law point of view and complicity in criminal offence. Author explains existence of three forms of basic criminal law aspects of organized crime: 1) notion of organized criminal group, 2) relation between complicity and organized crime and 3) concrete incriminations which are typical for organized crime. In the article there are analyze too of the basic forms of complicity in criminal offence – co-perpetration, incitement and aiding/abetting.

Author explains too one former form of complicity in Yugoslav criminal law – the organizing of criminal enterprise, which is very similar to some legal solution from former criminal law of the Soviet Union, but even similar to contemporary criminal law of USA, when it comes to institute conspiracy. Author concludes that this form of complicity was highly controversial, primarily from the standpoint of its collision with the principles of guilt and individual subjective responsibility and as such has never been applied in practice, although substantially correspond to what are typical forms of organized crime.

This paper analyzes some specific forms of participation in a criminal act, such as conspiracy in Anglo-Saxon criminal law and a special form of indirect perpetration in German criminal law.

The author concludes that in practice under organized crime, as the subject of criminal proceedings often erroneously subsumed certain forms of complicity which do not fulfill all the necessary requirements to be considered at the same time forms of organized crime.

Keywords: organized crime, complicity, co-perpetration, incitement, aiding and abetting.